

*Bibliothek Ned. Land. Genootschap.
v. d. l.*

ACTEN 23 Jan 1901

DE TALEN

*f 3
66*

DER

TOGIAN-EILANDEN.

DOOR

DR. N. ADRIANI.

Afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap.

*(Overgedrukt uit het Tijdschrift van het Bataviaasch
Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
deel XLII aflevering 5).*

BATAVIA,
ALBRECHT & Co.
1900.

UB-ZUID
PKF
1136

G-1-170

~~466~~³

DE TALEN DER TOGIAN-EILANDEN.

DOOR

DR. N. ADRIANI

Afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap.

De meerderheid der Togian-eilanders spreekt een dialect van het Ampana'sch; het is dus niet mogelijk dit dialect, dat wij het Togiansch zullen noemen, grondig te beoefenen, indien men niet tevens het echte Ampana'sch kan leeren kennen. Daar ik weldra gelegenheid zal hebben met deze taal kennis te maken, zal ik het Togiansch over eenigen tijd behandelen in een vervolg op dit opstel en hier eerst iets mededeelen van de twee andere talen die ik op de Togian-eilanden heb aangetroffen, het Bobongko'sch en een Badjoreesch dialect. Voor het Togiansch verwijs ik voorloopig naar 't geen daar over te vinden is in de „Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, Deel 42 (1898), bl. 546—554.) De moedertaal der Ampanasche kolonisten die thans To Togia of Togiani heeten, het Ampana'sch, wordt gesproken in het binnenland van de landstreek die zich Z. W.-lijk van Tandj. Api uitstrekt tot aan de Bongka-rivier. Verder W.-lijk grenzen zij aan de To Lalaeo, die eene soort Barée spreken dat tusschen het *ta* der To Ampana en het Barée instaat en naar zijne ontkenning *aundée* heet. Ook de To Wana, aan den bovenloop der Bongka-rivier, spreken *ta* (Ampana'sch). Men zie de taalkaart bij het boven aangetogen opstel.

Dr. Riedel noemt in Deel XXXIII der „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap” (1868) het Posso'sch en het Todjo'sch (op zijne taalkaart No. 20 en 21) afzonderlijk. Dit is niet juist; de To Ampana zijn onderdanen van Todjo, maar de hoofdplaats Todjo zelf spreekt Barée. Wat de

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3942 7244

Heer Riedel op bl. 37 der aangehaalde Verhandeling geeft als Todjo'sch, is dan ook niet anders dan Barée, alleen nog een beetje slechter dan dat der voorgaande stukjes. Men leest op den eersten regel reeds „iakoe *lareémo* koe-pokono”. Wat de Hr. Riedel op bl. 38 geeft als Togiansch (1), is het dialect van 't Ampana'sch dat op Togian gesproken wordt, althans voor zoover het goede taal is. Op het kaartje is dit intusschen met Bobongko'sch verward, zooals ook in den tekst op bl. 44 is geschied. En daar het Bobongko'sch inderdaad met het Loindangsch verwant is, heeft men op de taalkaart van Celebes (Batavia 1894) het Togiansch gekleurd als een dialect van het Loindangsch en de mededeeling van Dr. Riedel onveranderd in den verklarenden tekst opgenomen.

I. BOBONGKO'SCH.

Het *Bobongko'sch* is een geheel andere taal dan 't Togiansche Ampana'sch. Het staat niet even dicht bij het Loindangsch als het Togiansch bij 't Ampana'sch. Ook thans nog zijn op de kleine eilanden der Togian-groep Loindangs of Saloeans gevestigd, zoodat het duidelijk is, dat de kolonisatie van den Z. lijken overwal reeds van zeer langen tijd dateert. Thans zijn de To Bobongko een handjevol menschen, wonende op de N. kust van het eiland Togian, aan de W. zijde van de groote baai die de kust daar vormt. Wat op de Taalkaart van Celebes als „E(iland) Togeane” staat opgegeven, heet in werkelijkheid *Batoe Daka*; het N. O. lijk daarvan gelegen eiland, slechts door een smalle straat er van gescheiden, is Togian-*Togia* is de vorm dien deze naam in 't Barée heeft, de To Ampana en de eilanders zelf zeggen *Togiani*. *Togea* of *Togeane* heeft waarschijnlijk zijn ontstaan te danken aan eene afleiding uit het Boegineesch; het woord zou dan eene samenstelling zijn van *to* „mensch” en *geang* of *giang*, Boeg, „huiveren”,

(1) En niet Toehia'sch. Dr. Riedel's zegsman moet een spraakgebrek gehad hebben, waaraan wij ook wel de benaming „Pahigi” voor *Parigi* zullen te danken hebben.

daar degenen dit het eerst den hoogsten heuveltop op dit eiland beklommen hebben, moeten gehuiverd hebben toen zij van die hoogte op de zee neerzagen. Ik geloof dat eer de To Bobongko, die ook de andere eilanden van de groep benoemd hebben, het eiland waar nu nog de rest hunner kolonie is, den naam *Togian* zullen gegeven hebben. Beneden zal over de afleiding van den naam meer gezegd worden.

Het overschot van deze oorspronkelijke kolonisten telt geen 20 volwassen mannen meer en kan dus hoogstens op een goede 100 zielen worden gesteld (2) Zij zijn nog niet tot den Islâm overgegaan en hunne zeden en gebruiken worden dan ook door de Togianners zeer belachelijk gevonden. Hunne taal moet wel armer zijn dan die der Loindangs, daar zij om hun gering aantal geen groote feesten meer vieren en een aantal plechtigheden en gebruiken hunner voorouders niet meer volgen.

Naar zijne ontkenning wordt het Bobongko'sch *imba'mba* of *imbaó* genoemd. In dit *imba* zit wellicht de stam *ba*, het eigenlijk ontkenkende bestanddeel van de ontkenning *barée*.

Al staat het vast dat de Bobongko's hunne naaste verwanten ten O. van Tandj. Api hebben, zoo volgt hieruit nog niet dat zij een deel zijn van den stam die nu de *madi*-taal spreekt, de *To Loina* of *Loindangi*, of *To Salua*. De volgende lijst toont aan dat er in woordenschat tusschen de beide talen nogal verschil is. De voorbeelden zijn voor de hand weg genomen, uit twee woordenlijsten die elk een 800 woorden bevatten. Ik geloof dat het Bobongko'sch en het Loindangsch evenveel verschillen in woordenschat als het Parigisch en het Barée; de grammatische vormen zijn bij de eerstgenoemde talen meer gelijk dan bij de laatstgenoemde.

(2) Deze stam is blijkbaar bedoeld door van Rosenberg met „een 40-tal Alfoeren uit het vlak over Togeon op de kust van Celebes gelegen landschap Saloean” (bl. 121).

Bobongko'sch.	Loindangsch	Nederlandsch.
kereke	lepak	oksel.
guos	bese	tand.
bangkang	tahaku	schedel.
dugu	baso	bloed.
wowo	babo	oom.
bulud	bungkut	berg.
rata	lempek	vlakke.
mombau	monganjam	vlechten.
orop	lapas	honger.
bagu	buong	nieuw.
asu	dedeng	hond.
ande	balan	aap.
gianan	laigon	huis.
bulan	bitu'on	maan.
uase	besak	ijzer.
bulawan	mosoni	goud.
dolag	sina	zonnelicht.
kelu	tageo	krom.
masikat	mokut	hard.
baja	houp	aangezicht.
mongingusa	mingkinjonjoa	ademen.
agu	abu	asch.
bombong	hohok	gras.
motuagi	motam	antwoorden.
atina	katina	deze.
taio	aia	die.
liuton	togong (3)	eiland.
tau	lasu	penis.
kopian	maima	goed.
undam	pakulit	geneesmiddel.
gale	uhang	garnaal.
milu	malangu	dronken.

(3) Indien woord, dat in de gehele Tomini-bocht (in den vorm *togongi*) bekend is, uit *togan* is ontstaan, kan *togian* of *togean* een Badjo'sche rekking er van zijn, zoodat dan *Togian* „eiland” zou beteekenen.

tombalanga	pentedeane	brug.
mantjuntju	montju'un	op 't hoofd dragen.
bogot	segot	binden.
motakut	mobuhuk	bang.
balo	lambangan	bamboe.

Men ziet dat het verschil in woorden van dagelijksch gebruik groot genoeg is om het Bobongko'sch een eigen plaats naast het Loindangsch of Saloeansch te geven.

Met het Gorontaleesch heeft het Bobongko'sch een betrekkelijk groot aantal woorden gemeen. Deze twee talen liggen op vrij grooten afstand van elkaar en het verkeer van de Bobongko's met den Noorderwal der Tomini-bocht is gering, zoodat men zich geneigd voelt de verklaring van dit feit te zoeken in de Gorontaleesche of liever de Limbotto'sche overheersching, door Dr. Riedel vermeld in dit Tijdschrift, Dl. XIX, bl. 105 en 115, of in de verhuizing van een gedeelte der bevolking van Boalemo naar Limbotto in het midden der 18de eeuw. Zie hetzelfde opstel, bl. 49. De overeenstemmende woorden hebben echter in de beide talen, welker klankstelsel nog al uiteenloopt, den typisch-eigenaardigen vorm, zoodat aan ontleening niet kan gedacht worden. Dat de Boalemoërs bij Limbotto bescherming zochten, bewijst intusschen dat er al lang verkeer tusschen deze beide landen bestond en Limbotto den Boalemöers zóó goed bekend was, dat zij er heen dorsten te verhuizen.

Hier volgt eene lijst van woorden die gelijkwaardig zijn in het Gorontaleesch en Bobongko'sch.

Gorontaleesch	Bobongko'sch	Nederlandsch.
baja	baja	aangezicht.
hilao	sule	hart.
bo'o	bako	baadje.
duhu	dugu	bloed.
ombongo	kompong	buik.
dulahu	dolag	daglicht.
mato lo dulahu	mata nu dolag	zonneshijf.

utia	katina	deze.
binte	binte	mais.
iladu	iladi	in de zon drogen.
tute	tete	kat.
bunggohu	gugorong	keel.
luli	luli	tegengif.
molet	molet	leelijk.
biloli	binoli	schuld.
luhuto	lugut	pinang.
wombu	ompu	kleinkind.
hutu	susu	schelp.
tanggulo	sanggor	naam.
da'a	daka	groot.
debeto	dagat	zee.
tal	taru	was.
tihulo	tumigol	staan.
talolu	salu	vloer.
motota	montotoi	kennen, weten.
olongia	korongian	hoofdman.
tali	tal	koopen.
mohuhulo	mogogono	koud.
panggola	ugulang	oud.
lambi	lampi	pisang.
otolopan	katotolopan	west.
lango	longit	vlieg.
polopio	pelepek	vleugel.
lumualo	lumuang	uitgaan.
hulung	gorung	hemel.

Deze lijst zou gemakkelijk met een groot aantal voorbeelden zijn te vermeerderen. Het hier gegevene kan intusschen voldoende de bewering staven dat het Bobongko'sch nader bij het Gorontaleesch staat dan bij de talen die ten W. van Tandj Api liggen.

Met welke talen het Bobongko'sch nog meer verwant is, kan ik niet bepalen, daar van het taalgebied ten O. van

Tandj. Api mij alleen het Loindangsch bekend is. Indien het Gorontaleesch zich ongeveer verhoudt tot het Tomini'sch, als het Ampana'sch tot het Loindangsch, dan kan men ongeveer recht naar het N. van T. Api af de taalgrens trekken en de Togian-eilanden ook tot het taalgebied ten O. van die lijn rekenen, mits men daarbij bedenke dat het grootendeels door het later ingedrongen Ampana'sch op het Bobongko'sch is veroverd. De gissing dat tusschen het Tomini'sch en het Gorontaleesch een taalgrens loopt, steunt op eenige gegevens die ik hoop mettertijd te kunnen vermeerderen in voldoende mate om de waarschijnlijkheid tot zekerheid op te voeren. Hetgeen Dr Riedel in 1868 in de „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap”, XXXIII, bl. 28-31 en in de Bijdragen van het Kon. Instituut 1871, bl. 166-184 van het Tominisch heeft bekend gemaakt, geeft eene taal te zien die tusschen het Gorontaleesch en de talen van de W. kust der Tominiboet in ligt, maar die dicht bij de laatsten dan bij de eerste staat. Over eenigen tijd hoop ik hieromtrent duidelijker te kunnen zijn.

Klankstelsel van het Bobongko'sch.

Klinkers:

- a, bijv. *mata* „oog”, *anak* „kind”.
- e, bijv. *sule* „hart”, *ate* „lever”, *tengker* „been”.
- i, bijv. *isi* „vleesch”, *lima* „hand, arm”.
- o, bijv. *momota* „padi snijden”, *atop* „dekblad”, *bulo* „lichaam”, *puso* „navel”.
- u, bijv. *siku* „elleboog”, *susuk* „steken”, *susu* „borst”.

Medeklinkers.

Gutturalen:

hamza, komt vooral uit als beginner van een niet-eerste lettergreep, bijv. *pa'a* „been”, *mo'ane* „man”, *minja'u* „poe-pen”, *magu'ar* „vallen”, *tutu'u* „erg, echt, ter dege.”

k, bijv. *kompong* „buik”, *siku* „elleboog”, *ubak* „hoofd.”
ngk, genasaleerde *k*, bijv. *tongkolok* „adamsappel”, *lume-ngkad* „loopen.”

g, in *giup* „wind”, *ugat* „pees, ader”, *wiwig* „lip.”
ngg, nasaleering van *g*, *sanggor* „naam”, *nggola'u* „ei.”
ng, bijv. *mingo'ap* „gapen”, *ugulang* „oudere broeder of
 zuster”, *bongol* „doof”, *nganga* „mondholte.”
 De *h* heb ik niet aangetroffen.

Supradentalen en Lingualen.

t, bijv. *buto* „lichaam”, *tina* „moeder”, *usut* „broeder, zuster.”
nt, *buntetan* „kuit”, *lumontik* „zwarte mier.”
d, *dula* „spog”, *dumuak* „aankomen.”
nd, *tundek* „vloed”, *dondojojog* „brij”, *maindang* „krabben.”
n, bijv. *unojan* „beneden-rug”, *sopun* „snot”, *mian*
 „mensch”, *nontju* „rijstblok.”
l, *lisa* „zweet”, *tipol* „omwanding”, *bongol* „doof”, *dula*
 „speeksel.”
s, *bisul* „puist”, *guos* „tand”, *sung* „neus.”
r, *ngarar* „gehemelte”, *biring* „oor”, *ribut* „duizend.”

Palatalen.

ntj, bijv. *manguntju* „op 't hoofd dragen”, *tontji* „vogel”,
bontjing „spookaap.”
dj, *adje* „kin”, *djita* „tong”, *ngudju* „snuif”, *djolodji* „aal”.
ndj, *kandjiling* „pink”, *mongundjang* „koken”.
nj, bijv. in *njo*, pron. suff. 3e pers., *monjaong* „miauwen”,
kanjuku „nagel.”
j, *lajas* „kaal”, *makajame* „jeuk veroorzakend”, *bantajang*
 „raadhuis.”

Labialen.

p, in 't voorvoegsel *pe-*, *po-*, *atop* „dak”, *puso* „navel”,
giup „wind.”
mp, bijv. *ompu* „kleinkind”, *kompong* „buik.”
b, *boune* „vrouw”, *buto* „lichaam”, *kotob* „snijdend, pak-
 kend, zijne werking doend.”
mb, *borombang* „rug”, *otalembang* „op den rug gedragen”,
momburó „zuchten.”

m, mama „vader”, *mona* „vroeger”, *mian* „mensch”, *u-ndam* „geneesmiddel.”

w, wiwig „lip”, *ginawo* „hart, gemoed, binnenste.”

Woordvorm.

Het Bobongko'sch is geen vocalische taal, zooals de talen ten W. van T. Api; de meeste medeklinkers kunnen als sluiters voorkomen, ook de mediae, die het Loindangsch tot *tenues* verscherpt, wanneer zij sluiters zijn. Alleen de palatalen zijn nooit sluiters, ook is een sluiters nimmer *genasaleerd*. Als eindsluiters komen dus voor:

k, bv. *ubak* „hoofd”, *burak* „vinger”, *anak* „kind.”

g, „ *wiwig* „lip”, *biniag* „opgevoed”, *motuag* „prevelen, fluisteren.”

ng, „ *biring* „oor”, *bagang* „kies”, *kompong* „buik.”

t, „ *ugat* „ader”, *kilit* „huid”, *usut* „broeder.”

d, „ *tingkod* „hiel”, *bulud* „berg”, *lumengkad* „loopen.”

n, „ *mian* „mensch”, *sopun* „snot”, *mongkan* „eten.”

p, „ *sirup* „slurpen”, *giup* „wind”, *maorop* „hongerig.”

b, „ *tangkob* „deksel”, *morakob* „pakken, vatten.”

m, „ *dalom* „in”, *monginum* „drinken”, *solom* „mier.”

l, „ *tumigol* „staan”, *bongol* „doof”, *modu'ol* „ziek.”

r, „ *tengker* „voet”, *sanggor* „naam”, *ngarar* „verhemelte”

s, „ *ampas* „mat”, *mopanas* „warm”, *guos tand*.”

Ligaturen komen voor bij de aanhechting van het *pron. pers. suff.* 3e pers. — *njo*, bv. *biringnjo* „zijn oor”, *tingkodnjo* „zijn hiel”, *bisulnjo* „zijn puist.” Een sluitende *n* smelt vanzelf in de *nj* op, bijv. *sopunj* „zijn snot”. De *genasaleerde s* wordt soms *ntj* of *ndj*, zooals in de talen ten W. van T. Api, soms ook wordt zij als *ns* uitgesproken, bijv. *kandjiling*, Bar. *kasili pink*”, *montjusuk* „steken”, stam *susuk*; *monsibat* „snijden”, *aminsing* „wang”, *monsirup* „slurpen.”

De *nasaal* die geen eindsluiter is, behoort bij den volgende klinker of medeklinker, indien hij dezen nasaleert, maar toch deelt hij aan den hem voorafgaanden klinker

eene gesloten uitspraak mede. Zoo luidt de *o* in de lettergreep *ko* van *kompong*, evenals die van de lettergreep *mpong*, nagenoeg als de *o* van ons „long”, maar de *o* van *njo* in *kompongnjo* is open en klinkt als de *o* van „geboren”.

Bijzonderheden omtrent de klanken.

De *a* is doorgaans de Indon, *a* bv. *anak* „kind”, *lima* „hand”, *ualu* „acht”.

Aan het eind der woorden is zij vaak *o* geworden, zie bij de *o*.

De *e* is deels uit een oudere *ai* ontstaan, bv. *ate* „lever” M. P. *atai*; *ue* „water”, Boeg. *owae*, Napoe'sch *owai*; *adje* „kin”, Ponos *ajoi*; deels stamt zij van eene oudere *i*, bijv. *kereke* „oksel”, Bar. *kariki*; *tengker* „voet, been”, Negr. *tigid*; *pae* „rijst te velde”, Jav. *pari*; *tera* „deel”, Bar. *tila*; *me* — en *mi* —, twee vormen van het. zelfde voorvoegsel; ook is onder den invloed der volgende *i* de *a* van de klankrij *ai* tot *ei* geworden, zooals in *mobei* „geven”, Bar. *wai*, uit * *wari*, bijv. *mian toka*, *bei momangan* „er is iemand gekomen, geef sirih”.

De *i* is meestal oorspronkelijk, bijv. *wiwig* „lip”, *lima* „hand”, *siku* „elleboog”, *isi* „vleesch”, *tina* „moeder”. Uit *u* is de *i* ontstaan door invloed eener *i* in de volgende lettergreep, bijv. *piki* „vagina”, Mal. enz. *puki*, *kilit* „vel”, Mal. enz. *kulit*; *sumbini* „verbergen”, Mal, enz. *sěmbuni*, In *siu* „kam”, Par, *suju*, heeft de *j* op de eerste *u* gewerkt.

De *o* is vooreerst uit den ouderen klank *au* ontstaan, bijv. *oko* „gij”, Sang. *kau*, Mal. *ěngkau*, enz.

Vervolgens stamt zij van de *a*, vooral aan het eind der woorden, bijv. — *njo*, pron. suff. 3^e pers., Bar — *nja*; *olimo* „vijf”, Bar, *alima*; *buajo* „krokodil”, Par. *buaja*, *tano* „land, grond”, Bar. *tana*; *boa* „brengen”, Bar. *wawa*; *mandoro* „een gloeiend voorwerp aanpakken, om zijne onschuld te bewijzen (godsoordeel)”, Bar. *rara*; *popitu*, „zeven”, Bar. *papitu*; *to'u* „groeitijd van een gewas”, Mal. *tahun*, enz.

Uit een vroegere *pěpět* is de *o* ontstaan in *anom* „zes”, Jav. *něm*; *opat* „vier”. Jav. *ěpat*; *totolu* „drie”, Jav. *tělu*; *dalom* Jav. *dalěm* „binnen”; *toka* „komen”, Jav. *těka*; *ponu*

„vol", Mal. *pěnuh*; boat „zwaar", Mal. *běrat*; puso „navel", Jav. *pusěr*; atop „dak", Jav. *atěp*; suffix — on naast — an.

De *u* is deels oorspronkelijk, bijv. *udjan* „regen", *kutu* „haarluis", *tuma* „kleerluis", *butud* „berg", *buku* „been, bot".

Een verdofte *u* is de *o* in *tomudju* „wijsvinger", met infix *um* van den stam *tudju* en in *gotal* „storm", Bar. en Kail. talen *rusa*.

Voor een deel ook is zij uit *a* ontstaan, bijv. *buto* „lichaam", Loind. *butang*, Mal. *batang*; *dugu* „bloed", Tag. *dugo*, Mal. *darah*; *bugani* „dapper" Tag. *bajani*, Boeg. *warani*.

De *g* is in 't algemeen de plaatsvervanger van den typischen medeklinker der 1e v. de. Turksehe klankwet, bv. *ugat* „ader", *dugu* „bloed", *dolago* „maagd", *patig* „zandbank", *bagu* „nieuw", *wiwig* „lip", *lajag* „zeil", *lindug* „aardbeving", *kugito* „poliep", Bis. Ibng. *kugita*, Mal. *gurita*, Mak. Boeg. *kurita*; *biag* „leven", Sang. *biahě*, Mal. *biar*, Mong. Iloko *biag*, Tag. *bihag*; *bugani* „dapper", *bagu*, Ind. linde (*Hibiscus tiliaceus*), Jav. Soend. Boeg. *waru*, Mal. Mak. *baru*, Boel. *wahu*; *gatut* „honderd."

De *g* is ook soms plaatsvervangster der *w*, welke klank in het Bobongko'sch vaak wordt uitgestooten, bijv. *agu* „asch", Bar. *awu*; *monugang* „schoonzoon" Loind. *monian*, Bar. *mania*. Hier staat dus *monugang* voor *monuwang*.

De *g* is blijkbaar afgefallen in *ugulang* „oudere broeder of zuster", dat voor *gugulang* moet staan, met reduplicatie gevormd van den stam die in 't Sang. en Bent. *gurang*, Bis. Tag. *gulang* luidt en in 't algemeen „oud" beteekent. Ook 't Tawailisch kent dit woord, zie Meded. Ned. Zendeling-genootschap, Dl. 42 bl. 564.

Uit de *r* is zij ontstaan in *dugion* „doerian", een woord dat in de meeste Indon. talen niet rechtstreeks van het in de taal gebruikelijke equivalent van Mal. *duri* schijnt te zijn afgeleid, zooals bijv. Bar. *oria*, naast *rui*, Par. Nap. Pal. Saoes. *tamadue*, naast *rui*, Jav. *duren* naast *ri* (*rwi*), Lamp. *darian* naast *rui*. Het Loind. heeft *duhian*; onge-

lukkig kan ik niet opgeven wat Loind. en Bob. voor „doren” zeggen. — In *gotal* „storm”, Bar. en naaste verwanten *rusa*, staat eveneens de *g* voor *r*. — In *giup* „wind” kan de *g* voor *k* staan, in afwisseling met Mal. *tiup*, Sang. Bent. *tiu*, doch Mong. *girup* en Gor. *hipo* hebben ook *g*.

De *t* treft men in het Bob. wel aan waar de Posso'sch-Todjo'sche e.a. talen *s* hebben, bijv. *gatut* „honderd” Mal. *ratus*, *patig* „zandbank”, Mal. *pasir*; *gotal* „storm”, Bar. *rusa*; *toga* „damar”, Bar. *soga*; *tambean* „jachtspriet met weerhaak”, Talaureesch *sambean*. Deze verwisseling van *s* en *t* herinnert weder aan 't Gorontaleesch en 't Mongondou'sch.

Van de *palatalen* valt ongetwijfeld hetzelfde te zeggen als wat van dezelfde klanken in 't Bare'e geldt, n. l. dat zij van latere ontwikkeling zijn. De *ntj* is een genasaleerde *s*, zooals boven reeds is duidelijk gemaakt; de *dj* schijnt een later stadium van ontwikkeling der *d*, vgl. bijv. Bob. *modu'ol* met Bar. *madju'a* „ziek”. De *ndj* is nasaleering van *dj*; in *kandjiling* „pink” is zij medialiseering van de *ntj*, zooals dat in de Parig.-Kailische talen gebruikelijk is, vgl. bijv. Bar. *kasili*, Saoes *kondjili*. De *nj* is in 't algemeen uit de *n* ontstaan, bijv. *kanjuku* „nagel”, met infix *-an-* van *kuku* gevormd. De *tj* vindt men in 't Bob. evenmin als in 't Loindangsch, de Posso'sch-Todjo'sche of de Parigisch-Kailische talen.

De *p* is vreemd in *ma'orop* „hongerig”, een woord dat overigens overeenkomt met het Minah. *arēm*.

De *l* wisselt af met *d* en *r*, omgekeerd de *r* met *l*, bijv. *kolagi* „krijgsgevangene”, Par. *dagi* „overwinnen”, *peling* „een groote bamboe-soort”, Bar. *peringi*, Jav. *pring*; *doluo* „twee”, voor *doduo*; *ali-ali* „jongere broeder of zuster”, M. P. *adi*, *ari*. Het bezit van de *r* onderscheidt het Bobongko'sch van 't Loinansch, dat *h* of *l* voor de *r* uitsprekt, bijv. *biring*, Loin. *bihing* „oor”; *gogorong*, Loin. *gogohong* „keel”; *kororong*, Loin. *kohohon* „touw”; *ron* „blad”, Loin. *hon*; *morongo* „hooren”, Loin. *mohongo*. — Afgevallen is de *r* in *i*, het plaats-aanwijzende voorzetsel, voor *ri*, zoo-

als de Posso'sch-Todjo'sche en de meeste Par.-Kail. talen hebben, en in het voorvoegsel *o-* voor *ro-*. Voor *l* staat de *r* in *gura* „suiker” uit *gula* en misschien ook in *korongian* „hoofd”, dat dan een overgenomen woord moet zijn.— In *sirup* „slurpen” en *ribut* is de *r* tegen den regel bewaard gebleven en niet *g* geworden. In *mendi* „baden” is ze uitgevallen, vgl. Mal. *dirus*, enz.

De *w* is dikwijls uitgevallen, bijv. in *tú* voor *tuwu* „levend”, *bau* voor *bawu* „varken”; door de To Bobongko wordt met *bau* het hertzwijn (*Babirusa Alfurus*) bedoeld, dat op Togian veel voorkomt, terwijl de gewone wilde zwijnen er ontbreken; *momboa* „brengen”, Bar. *wawa*, Mal. *bawa*; *bú* „fuikvormige mand”, Bar. *wuwu*; *liuton* „eiland”, Bar. *liwuto*; *inau* „rijstveld”, Bar. *nawu*; *tou* „suikerriet”, Bar. *towu*. In 't begin is zij waarschijnlijk weggevallen in *inongi*, de benaming voor de klieren van het buideldier *Phalangista ursina*, waaruit geurstof wordt bereid; het woord zou dan voor *winongi* staan, van den stam *wongi*, Bar. „geurig”, Jav. *wangi*, enz.

De *j* is soms gelijk aan de Bar. *j*, die grootendeels uit *l* is ontstaan, bijv. *jopo* „bosch”, Bar. id., Nap. *lopo*, soms staat zij gelijk met andere consonanten, bijv. *lajas* „kaal”, Sea'sch *logas*, Ponosakansch *loas*, Mong. *logat*. In *kau* „boom, hout” is zij uitgevallen.

Over de *s* is reeds bij de *t* gesproken. Als sluiters is zij bijgevoegd in *ta'is* „roest”, en als beginner afgevallen in *umongot* „pijn”, voor *sumongot* van *songot*, vgl. Mal. *sangat*.

Klentoon.

Het Bobongko'sch heeft den klemtoon op de voorlaatste lettergreep van elk woord; bij samenstelling of aanhechting van achtervoegsels verspringt dus de klemtoon van de voorlaatste lettergreep van 't grondwoord naar de voorlaatste van het samengestelde woord, bijv. *Súsu*, *susínjo*; *bája*, *bajánjo*; *antáta*, *antatámo*; *mále*, *malémo*; *búto*, *butóngku*; *sangálu* *sangelúum*.

Daar voorvoegsels het accent niet veranderen, blijft de

klemtoon van een éénlettergrepigen stam, die alleen met voorvoegsels is samengesteld op het stamwoord, dus op de laatste lettergreep van het afgeleide woord, bijv. *mendi* „baden”, van *di*; *mongkán* „eten”, van *kan*; *mompokotú* „wonen”, van *tu*; *pinotú*, *opotú* „dier, huisdier”, van denzelfden stam.

Samentrekkingen.

$a + a = \hat{a}$

kási-asi van *asi* met voorgevoegd *ka-* „arm, behoeftig.”

$i + i = \hat{i}$

mendi uit *mendii* voor *mendiu*.

i met gerekte uitspraak, voor *ii* „misschien, wellicht.”

$o + o = \hat{o}$

mósoa „huwen,” van *osoa* „echtgenoot” met pref. *mo*; *pasók*, in *pasók u lajag*, voor *pasook*, vgl. Bar. *so'o* „binden,” dus „waaraan men 't zeil bindt.”

mómong „slikken” van *omong* met voorv. *mo*.

$u + u = \hat{u}$

anum „het uwe” uit *anu* en *um* pron. suff. 2e pers.

tumú uit *tumuu* voor *tumuwu* „levend.”

bú uit *buu* voor *buwu* „fuikvorminge mand.”

Reduplicatie en Woordherhaling.

Woordherhaling komt bij zelfst. n. w. zoo goed als niet voor. In de meeste gevallen maakt woordherhaling te lange woorden; men laat het dan liever bij de herhaling der eerste lettergreep blijven. De reduplicatie is dus eene verkorte woordherhaling en is even veelvuldig als de woordherhaling zeldzaam is. De beteekenis van woordherhaling en reduplicatie is in 't algemeen die van versterking, herhaling, vermenigvuldiging der door 't grondwoord uitgedrukte handeling of hoedanigheid. Bij zelfst. n. woorden heeft de reduplicatie gewoonlijk de functie van een werktuignaam te vormen, evenals in de Filippijnsche en sub-Filippijnsche talen. Zeer zeker beteekent ook daar de reduplicatie dat

men met het daardoor aangeduide werktuig geregeld, herhaaldelijk, dikwijls de handeling verricht.

Zoo is bijv. het Pakëw. *wiwilit* „naald” een kortere vorm voor *wilit-wilit*, herhaling van den stam die „naaien” beduidt.

Voorbeelden van woordherhaling.

ali-ali „jongere broeder of zuster;” de woordherhaling is hier gelijkwaardig met de reduplicatie in *ugulang*, voor *gugulang* „oudere broeder of zuster” en duidt hier zeer waarschijnlijk een meervoud aan, dus in 't algemeen alle oudere of jongere verwanten die niet met vader of moeder of met kind of kleinkind worden aangesproken. Vgl. ook Sang. *gaghurang* „ouders,” en de aanduiding aan het meervoud bij adjectieven door reduplicatie (Spraakunst bl. 68).

kasi-asi, van *asi* met voorv. *ka-* „arm, behoeftig.”

kosungu-sungu „glimlachen.”

mokida-kida „knikken.”

momo-mo, *mongea-ngea* „zingen.”

montjolo solomi „denken aan, zich herinneren.”

kowiro-wiro „scheel.”

mobela-bela „bevriend zijn.”

Voorbeelden van Reduplicatie.

matitimbanud „liggen.”

metitingkajang „op den rug liggen.”

mangingilu „pijnlijk, pijn hebbend.”

mokokoletan „met elkaar in vijandschap zijn,” van den stam *let* „slecht, kwaad.”

matitingkili „schuin, scheef.”

Werktuignamen met Reduplicatie.

boborong „trom.”

kukula „lepel.”

sasangku „scheplepel.”

tontoulin „roer, stuurriem.”

totoi „naald, naaisel.”

popota „mesje om rijst mee te snijden.”

tutudjak „pootstok”

kakaesi „bezem, veger.”

Zooals men ziet, is de reduplicatie geheel regelmatig; alleen bij *tontoulin* is zij genasaleerd.

Eene bijzondere reduplicatie is die van de onbenoemde hoofdtelwoorden *doluo* „twee” *totolu* „drie” *olimo* „vijf” *popitu* „zeven”. Hetzelfde in de Posso'sch-Todjo'sche en Parigisch-Kailische talen.

Nasaleering.

Dit verschijnsel valt vooral waar te nemen bij de aanhechting van voorvoegsels. Zoo bijv. *mandalom* „diep”, van *ma* en *dalom*; *mompuri* „blazen” van *mo* en *puri*; *mongkan* „eten” van *mo* en *kan*; *monginum*, *monganak*, *mongipi*, van *mo* en *inum* „drinken”, *mo* en *anak* „baren”, *mo* en *ipi* „droomen”; ook in de combinatie van voorvoegsels, bijv. *mompo-*, *mongko*, *mingko*, *mompoko*; *motambiwig* „stotteren” van *wiwig*.

In sommige andere woorden is eveneens nasaleering aan te wijzen, bijv. *ande* „aap”, Bar. *kadi'a*; *mambang* „beschaamd” (oorspr. „rood”) en *babang* „roode ui”; *ompu* „kleinkind”, Par. *upu*; *mombumbur* „zaaien”, van den wortel *wur*.

Verder wordt ook bij de aanhechting van sommige pron. suff. genasaleerd, zie Voornaamwoorden.

Omzetting.

Eenige voorbeelden van omzetting zijn:

usut „broeder, zuster”, naast Loin. *ulus*.

sung „neus, vooruitstekende punt”, bijv. *sung u susunjo* „tepel van hare borst”, naast Petap. *ngus*, Mal. *ingus* „snot”, Bar. *engo* „neus”.

orop „honger”, wellicht id. met Mal. *lapar* en dan door omzetting ontstaan, vgl. Loin. *lapas*, waar de *r* moest afvallen, daar het Loin. geen *r* heeft. In dat geval is de vergelijking met Boel. *arēm* onjuist.

Tusschenzetsel.

Het tusschenzetsel dat het meest voorkomt tusschen twee substantieven die tot elkaar in genitief-betrekking staan, heeft in 't Bobongko'sch den vorm *nu* wanneer het regeerende

substantief de laatste lettergreep gesloten heeft en den vorm *u*, wanneer die open is. Hier is dus *nu* tot *u* geworden, evenals in 't Sangireesch, om opeenhooping van medeklinkers te voorkomen.

Voorbeelden: *ue nu susu* „borstsap, melk”, *buku nu mian* „menschengebeente”, *mata nu dolag*, *batu nu dolag* „zonnenschijf”; *ubak u mian* „menschenhoofd” *burak u lima* „vinger der hand”, *sulat u pae* „rijstaar”, *wiwig u dagat* „zee-oever”.

Voornaamwoorden.

Persoonlijke Voornaamwoorden.

Volledige vormen.

Verkorte vormen.

1. enk. <i>aku</i> , mvd. <i>kami</i> , <i>kita</i> .	Evd.— <i>ngku</i> , Mvd. <i>mami</i> , <i>-nta</i> .
2. „ <i>oko</i> , „ <i>kominu</i> .	„ — <i>um</i> , „ <i>mu</i> .
3. „ en mvd. <i>ara</i> .	„ en Mvd. — <i>njo</i> .

Het woord *binoli* „schuld”, verbonden met de verkorte vormen der pron. pers. luidt dus.

1. *binolingku*, *binoli mami*, *binolinta*.
2. *binolium*, *binoli miu*.
3. *binolinjo*.

Het woord *anu* „ding, iets”, wordt met de pron. suff.

1. *anungku*, *anu mami*, *anunta* „het mijne, het onze.
2. *anum*, *anu miu* „het uwe.”
3. *anunjo* „het zijne, het hunne”.

De 1e pers heeft de gewone vormen. De verkorte vormen van het enkelvoud en het incl. meervoud, *-ku* en *-ta*, worden steeds met tusschenkomst van het nasale tusschenzetsel aan de substantieven gehecht, zooals in het Parigisch en in de taal der *To Pu'u mboto*, ten Z. W. van het Meer, die een dialect van 't Bare'e, het Are'e spreken. Waar bijv. het Bare'e zegt *taliku* „mijn hoofddoek”, zegt het Are'e *talingku*; Bar. *paleta* „onze handen”, Are'e *palengki*; men gebruikt n.l. in die taal de eerste helft van *kita* als verkorte vorm.

Oko is ontstaan uit *ekau*, de eerste *o* is uit een *pépēt* ontstaan, de tweede is uit *au* samengetrokken.

Ara is zonder twijfel een aanwijzend voornaamwoord, dat voor den 3den pers. in gebruik is gekomen. Misschien is het oorspr. een meervoudsvorm of een beleefdheidswoord, daar het den wortel *ra* schijnt te bevatten, die o. a. het Bar. in *sira* „Z. Ed. of Zijne Hoogheid” heeft. Merkwaardig is het, dat het aanwijzend voorn. w. van den 3den pers. *taio* het bekende *ia* tot stam schijnt te hebben, 't welk men juist als pers. voorn. w. zou verwachten.

Mami is een bekende bijvorm van *kami*; zie hierover Codrington, *Melanesian Languages*, bl. 113 (*Api: mimi*), bl. 114 (*Fidji: mami*), bl. 115 (*Savo mai*) en 119—120 en Kern, *Fidjitaal*, bl. 20 vlgg., ook nog Bim. *nami*, Sprkk. van Dr. Jonker, bl. 255. In het Bare'e van Todjo gebruikt men *kami* naast *mami* als bezittel. voornaamwoord.

Komiu komt ook in 't Paloe'sch voor, verkorte vorm eveneens *miu*. Het Tawailisch heeft *kamiu* en *miu*, het Napoesch *kamu* en *mi*. *Kamu* en *komiu komi*; en *komiu*, moeten dus wel oude bijvormen van elkaar zijn. — *Um* is omgezet uit-*mu*.

Opmerkelijk is het dat de pers. voorn. woorden geen van allen den naamwijzer *i* of *si* vóór zich hebben, zooals Bar. *jaku*, *siko*, *si'a*, *sira*.

Den proclitischen vorm van den 1sten pers. enk. vóór zekere werkwoordelijke vormen kent ook het Bobong ko'sch, bijv. *imba kuotoi* „ik weet niet”, van *oto*, Gor. *tota*, „weten”.

Aanwijzende Voornaamwoorden.

1^e pers. *ka'a* „deze”, ook „hier”.

2^e pers. *katina* „die, dat” ook „daar”.

3^e pers. *taio* „gene, gindsehe, die daar” ook „ginds”.

Dit laatste staat voor *taia*, blijkens Loin. *aia*.

Alle 3 aanwijzende voorn. woorden schijnen een voorvoegsel *ka-* te bevatten, dat bij *taio* een *t* vertoont. Deze 3 voornaamwoorden zijn ook plaatsaanwijzend.

Vragende Voornaamwoorden.

ka'a, welke?

ire, wie?

olo, wat?

olo katina? „wat is dat.” *ire katina* „wie is dat?” *olo binoaum?* „wat brengt gij?”

Dat *ka'a* vragend en aanwijzend is, valt gelijk met *imbe'i* en *se'i* in het Bare'e. *Imbe'i* „waar?” is met *i* en nasaleering gevormd van *we'i*, in het Parigisch „deze”, syn. met Bar. *se'i*. „Waar?” is dus in 't Bar. een vragend „hier?”, evenzoo is in 't Bobongko'sch „welke?” een vragend „deze?”

olo is indentisch met Boeg. *ala* „wellicht” oorspronkelijk niet anders dan „wat?” (Dr. Matthes, Boeg. Wdbk. i. v.).

Telwoorden.

1 *isa*, 2 *doluo*, 3 *totolu*, 4 *opat*, 5 *olimo*, 6 *onom*, 7 *popitu*, 8 *ualu*, 9 *sio*, 10 *sampulu*.

11 *sampulu bo samba'an*, 12 *sampulu bo doluo*, enz.

20 *uampulu*, 30 *tolu no pulu*, 40 *opato pulu*, 50 *limo no pulu*, 60 *onomo pulu*, 70 *pitu no pulu*, 80 *walu no pulu*, 90 *sio nu pulu*, 100 *mogatut*, 1000 *saribut*.

Dat sommige telwoorden reduplicatie vertoonen, is reeds opgemerkt. *Olimo* staat voor *lolimo*, vgl. Bar. Par. *alima*, Pal. *lalima*.

Dat de nasaleering in *sampulu* en *uampulu* (voor *luampulu* of *duampulu*) gelijk staat met het boven besproken tusschenzetsel, blijkt uit het gebruik van *o* en *no* (*nu*), geheel gelijk met dat van (*n*)*u* bij de substantieven.

Adverbia Numeralia.

mintjan „éénmaal”, *pokoluo* „tweemaal”, *pokotolu*, *pokópat*, *pokolimo*, *pokónom*, *pokopitu*, *pokoualu*, *pokosio*, enz.

Mintjan is genasaleerd uit *misan* en bevat den stam *isa* „één”, of *sa*; de naamwoordelijke vorm *pisa*, *pise*, *pisan* is bekend uit 't Sada'sch, Wotoe'sch (Meded. Ned. Zendeling-genootschap, Dl. 42 bl. 142) en Javaansch. — Voor de vormen met *poko-* zie bij de voorvoegsels.

Voor-, in- en achtervoegsels.

De volgende *voorvoegsels* heb ik in het Bobongko'sch aangetroffen:

*mo-, po-, mota-, moku-, mompo-, moko-, poko-, mongko-,
me-, pe-, mi-, meti-,
o-, ota-, ro-,
ma-, mati-,
ko-.*

De voorvoegsels worden al of niet door een nasaal gescheiden van den stam waarvoor zij gevoegd zijn.

Deze nasaleering van den stam heeft geen grammatische beteekenis. De genasaleerde beginners zijn in haar geheel bewaard, alleen de hamza is bij nasaleering in de *ng* verdwenen. Dus *mongkan* „eten” van *kan*, *monginum* „drinken” van *inum*.

Voorbeelden van *mo-*:

moingusa „ademen”, *mómong* „slikken”, *mongipi* „droomen”,
mongkan „eten”, *monginum* „drinken”, *mompuri* „blazen”,
monganak „baren”, *mósoa* „huwen”.

Deze woorden duiden grootendeels lichaamsfuncties aan. Van de stamwoorden zijn nog in de dagelijkse taal gebruikelijk, *ingusa* „adem”, *anak* „kind” en *osoa* „echtgenoot”.

Mo- vormt dus, naar onze taalbegrippen, zoowel transitieve als intransitieve werkwoorden. Het is duidelijk dat de vorm niets te maken heeft met het al of niet transitieve van den werkwoordelijken vorm.

Mo- staat ook in een aantal voorbeelden synoniem met het bekende kwalificeerende *ma-*, dat daarnevens ook in 't Bobongko'sch voorkomt, bijvoorbeeld:

modu'ol „ziek”, *mopanas* „heet”, *moletu* „rot, bedorven”,
molompo „dik”, *moninti* „dun”.

malét „slecht”, *mangingilu* „rheumatisch”, *mabusi* „stinkend”,
matakut „bang”, *marisi* „klein”, *mandalom* „diep”,
masikat „hard”.

De nominale vorm van *mo-* is *po*. Met dit *po* samen komt *mo-* voor als *mompo-*, bijv. *mompotalui* „doen koopen”, van *talui*. In andere voorbeelden is weer geen causale beteekenis aan te wijzen, maar maakt het dubbele voorvoegsel de beteekenis van den werkwoordelijken vorm transitief. In 't

Bare'e heeft *po-* na *mo-* dikwijls causale beteekenis, bijv. *moana* „baren“, *mompoana* „tot zijn kind maken“; in andere weder enkel transitieve, bijv. *morongo* „huwen, gehuwd zijn“, *momporong* „iemand huwen“.

In andere vormen is de beteekenis van dit *po* reeds zoozeer verzwakt, dat de w. w.lijke vorm gemaakt wordt met *mompo-* in plaats van met *mo-*, vooral wanneer de imperatief het voorvoegsel *po-* heeft. Zoo wordt van *mopea* „wachten“, als imperatief *popea* gebruikt en daardoor is ook *mompopea* veel meer in gebruik dan *mopea*. Welk van deze beide gevallen men in de volgende voorbeelden voor heeft, kan hier niet beslist worden, omdat de eigenlijke beteekenis der stammen niet bekend is: *mompokilawa* „vragen“, *mompotilib* „overspel bedrijven“.

Beslist causaal is *mompoko-*, welke ook de beteekenis van den stam *moge* zijn, bijv. *mompokorondor*, „in orde brengen“, van *rondor* „recht in orde“, *mompokomingkoto* „afmaken, ten einde brengen“, van *mingkoto* „op, geëindigd, af“; *mompokotung*, van *tung*, onbek.

Eene voorname functie van dit *poko-*, het M. P. *paka-*, *vaka*, enz. is het vormen van Adverbia Numeralia, dus, *pokoluo* „tweemaal“, *pokotolu*, *pokopat*, *pokolima*, *pokonom*, *pakopitu*, *pokoualu*, *pokosio*. Verg. *maka-* als vormer van adv. num. in de Minah. talen en van ordinalia in de Filipp. talen, Mak. en Boegineesch.

Moko-, *mongko-*, *moku-* zijn drie vormen van hetzelfde prefix, dat samengesteld is uit *mo-* en *ko-* of *ku*. Dit *ko-* is id. met het Bar. *ka-*; ook in beteekenis komt het er mee overeen, evenzeer met *ke-*, bijv. *kowiro-wiro* „geheel“; *kopongko*, Bar. *kepongko* „met een boezen geest behept“; *kororong*, Bar. *kajoro* „touw“, woordel. „gedraaid“; *kolagi* „overwonneling“, Par. *kadagi*, *nidagi*; *kodojo* „kort“, *kedio* „klein“, *kolowigi*, Bar. *kai* „links“, *koanan* „rechts“.

Voorbeelden van vormen met *ko-*, die weder *mo-* voor-gevoegd hebben, zijn:

mongkosusa, „lijkfeest vierden“

mokolibos, Loind. *katibosi* „lief hebben”.

mokubongol „schreeuwen”, van *bongol* „doof, ongehoorzaam”.

pokuanakon „neef, nicht”, van *anak*.

De vorm *mokubongol* komt overeen met het Bar. *makaliwongo* „leven maken”; het Bar. *wongo* „doof, ondengend” is id. met Bob. *bongol* „doof”; *wongo* is dus: „hardhoersch, wederhoorig, Oost-Indisch doof”.

Pokuanakon van *anak* „kind”, beteekent „als kind beschouwde, zoo goed als een kind”; in 't Bar. drukt men hetzelfde uit met *pinoana*. Van *mongkosusa* is de stam *susa*, dat in alle talen van Midden-Celebes „feest”, bijzonder „doodenfeest” beteekent. Van *mokolibos* is uit den Loind. vorm duidelijk dat het 't voorv. *ka-* bevat.

Waarschijnlijk hebben deze vormen vroeger het voorvoegsel *mo-* niet gehad. In het Bar. wordt ook de vorm met *ka-* dikwijls gebruikt als w. w.lijke vorm met een pers. v n. wd., bijv. *kami se'i bare'e kaintjani*, „wij weten het niet”. Verg. de functie van *ka* in het Bimaneesch, Sprkk. bl. 58 vlgg.

Mota- bestaat zonder twijfel uit *mo-* en *ta*, zooals blijkt uit den vorm *motambiwig* „stotteren”, van den stam *wiwig* „lip”, dus „de lippen bewegen”; bij *motampiulu* „spreken” moet dus *piulu* de stam zijn.

Me- en *mi-* komen in ongeveer dezelfde functie voor als *mo-*. Dit is ook in het Bare'e het geval; de To Pebato gebruiken meer *me-* dan *mo-*, de To Lage meer *mo-* dan *me-*. Van de vaste beteekenis „halen wat 't grondwoord aanduidt”, die *me-* in 't Bar. heeft, naast eenige andere beteekenissen, bijv. *mekadju* „hout halen”, *mewojo* „bamboe halen”, *mehau* „gaan visschen”, heb ik in 't Bobongko'sch geen voorbeelden gevonden.

mendi „baden” *mindula* „spuwen”, *dula* „spog”.

mesou „pissen”, *sou* „pis”. *mibán* „niezen”

mesopun „verkouden”, *sopun* „snot”, *migau* hoesten”.

mesumpul „stooten tegen”, *mingo'ap* „gapen”.

mesapu „ontkennen”, *mimpü* „wind laten”, *pu* „veest”.

mekalimumu „mond spoelen”, *mindako* „klimmen”.

In deze voorbeelden is geen karateristiek verschilpunt tusschen *mo-* en *mi-*, *me-* te herkennen. De nominale vorm is *pi-*, *pe-*, bijv. *pepintongan* „leuning van een trap of brug”.

Me- is ook dikwijls het voorvoegsel bij w. w.lijke vormen die met *ti-* zijn samengesteld, welke reflexieve beteekenis hebben, bijv. *metingkampa* „op den buik gaan liggen”, *metingkajang* „zich op den rug leggen”. Ook *ma-* komt vóór *ti*, bijv. *matimbanud* „zich nederleggen”.

Naast *o-*, dat nu nog ter bespreking overblijft en dat ook in 't Loinansch wordt aangetroffen, is er ook een voorbeeld van *ro-*, dat in beteekenis daarmee overeenkomt en zeker een oudere vorm van *o-* is. Dit *ro-* nu is identisch met Bar. enz. *ra-*, dat het passief zonder agens-aan- duider vormt. De To Lage gebruiken den genasaleerden vorm *nda-*. Bij *nakoni* „is, wordt gegeten”, verwacht of veronderstelt men een agens, terwijl *rakoni* of *ndakoni* den zin heeft van „wordt gegeten, in 't algemeen, is te eten, is eetbaar”. Het heeft een aoriste beteekenis, tegenover de tegenwoordige of verledene van *na*.

Voorbeelden: *otalembang* „op den rug te dragen”, *otóng* „met de hand te dragen”, *opotú* „op te voeden”, *manuk opotú* „fok-kip, tamme kip”, in 't Bar. *rapatuwu*. Hiernaast *rouba* „in een sarong op den rug gedragen”.

Otalembang heeft na *o-* het voorvoegsel *ta-*, vgl. Bar. *lemba*, *molemba* „aan een stok over den schouder dragen”.

In *odjo'on* „ver” moet de *o* wel identisch zijn met *a* of *ha-* in Bis. *halajo*, Iloko *adajo*.

Invoegsels.

Mij zijn de volgende invoegsels in 't Bobongko'sch bekend geworden:

- *um-*; - *in-*; *n*, *l*, *r* met voorafgaanden klinker.

Al deze invoegsels zijn nog levend in 't Bobongko'sch en in druk gebruik, in tegenstelling tot de talen ten W. van Tandj. Api, die - *um-* en - *in-* nog alleen in een aantal

voorbeelden vertoonen, doch ze niet meer levend hebben om er thans nog nieuwe vormingen mee te maken.

Um heb ik alleen bij intransitieve werkwoorden aange- troffen, bijv.

tumigol „staan”, *sumurang* „zitten”, *lumengkad* „loopen”, *lumangoi* „zwemmen”, *dumolok* „duiken”, *gumeleng* „lachen”, *runâng* „schreien”, *tumú* „leven”, *sumese* „hard loopen”, *kumampet* „kleven”, *lumajan* „vliegen”, *tumumpol* „opvlammen”, *dumualak* „aankomen”, *lumuango* „vertrekken”.

Van de stammen dezer woorden komen de meeste ook in 't Bare'e en Parigi'sch voor, bijv. *surang*, Bar. *tunda*; *lengkad*, Bar. *dengka*; *langoi*, Bar. *nangu*; *dolok*, Par. *lojo*; *geleng*, Bar. *gele*; *tu*, Bar. *tuwu*.

Lumontik „eene miersoort”, is ongetwijfeld met — *um* — gevormd, blijkens Par. *nonti*, Bar. *onti*.

Ook - *in* - is nog levend en komt niet minder vaak voor dan - *um* -, zooals ook in 't Loinansch. De beteekenis is ongeveer die van ons prefix *ge-* (partic. perf. pass.). Voorbeelden:

tinongkoliling, stam *tangkoliling*.

ginawo „hart, gemoed”, stam *gawo*.

pinungku „lam”, Bar. *pungku* id.

dinajo „graf”, Bar. *dajo*, id.

minate „gestorven”, Bar. *mate*, id.

tinotomakas „los”, stam *tolomakas*.

binoli „schuld”, stam *boli*, Mal. *bēli*, enz.

pinagele „gevraagd”, stam *gele*.

biniag „opgevoed”, stam *biag*.

Sommige dezer vormen zijn als adjectieven in gebruik, sommige als substantieven, zooals *binoli* „schuld”, bijv. *binoliwn* „uwe schuld”, *mobinoli* „schuld hebben”. *Dinajo* „graf”, beteekent oorspr. wel „gegraven”, wellicht juister „uitgediept”, daar *dajo* wel identisch zal zijn met Mal. *da-lam*, enz. De stam van *ginawo* is id. met *wawo* „boven”, zie het bij de *g* gezegde. In 't Bar. heeft men van dezen

stam *mawo raja* „verlangend”, woordelijk „de lust verheft zich, komt op”; *ginawo* bet. dus „de opgekomen (lust)”.

Biniag, in de uitdrukking *anak biniag* „aangenomen (opgevoed) kind”, is van den stam *biag*, boven reeds besproken. In het Ibanag beteekent *biag* volgens het Woordenboek van Rodriguez „gevangene”, waarsch. oorspronkelijk „iemand dien men in zijn dienst onderhoudt”.

Van het frequentatief infix *al*, *an*, *ar* (of met een anderen klinker), zijn de volgende vormen voorbeelden:

kereke „oksel”, Sigi'sch, Paloe'sch *keke*.

kolowigi „links”, Loin *kowi*, Par. *kairi*.

kanjuku „nagel”, uit *kanuku*, Loin. *kanduku*, vgl. Mal. *kuku*, enz.

djolodji „paling”, stam *djodji*, Par. *djoli*, Bar *tindjoli*.

barubu „landwind”, stam *bubu*, vgl. Mal. *puput*.

Achtervoegsels.

-an, -on, -i.

De suffixen -an en -on zijn identisch; zij worden geheel synoniem door elkaar gebruikt. Dit achtervoegsel heeft locatieve beteekenis, n. l. die van „plaats waar zich bevindt wat door 't grondwoord wordt aangeduid”. Voorbeelden:

ulunan „hoofdkussen” van *ulu*, dat dus ook in de bet. „hoofd” in 't Bobongko-sch moet zijn bekend geweest. Vreemd is de invoeging van de *n* tusschen stam en achtervoegsel; men zou *uluan*, *uluon* verwachten, vgl. O. Jav. *hulon* „hoofdeinde eener slaappleats”. *Ulunan* geeft den anderen vorm van Par. *luna*, Tog. *juna* „hoofdkussen”.

buntetan „kuit”, waarschijnlijk van een met *binti*, *winti* identischen stam *buntet*.

punguan „pols”. In het Bar. beteekent de stam *pungu* „binden”, zooals bijv. een gevangene of een lastig dier. De bet. van *punguan* is dus waarschijnlijk „plaats waar men de handen bindt”.

dosunan „haven, aanlegplaats”, stam *dosu(n)*, onbek.

gianan „huis”, wellicht van een stam *gian* die ook in

Togian kan aanwezig zijn. Indien *togian* Bobongko'sch is, moet *to* iets anders zijn dan de bekende bijvorm van *tau*, daar dit in het Bob. *mian* is. Het kan een voorvoegsel zijn voor een werkwoordsstam *gian*, die „wonen” zou kunnen beduiden, zoodat *togian* „bewoond (land)” zou zijn in tegenstelling tot de onbewoonde eilanden der groep.

pote'an, de witte duif die in 't Bar. *puti'a* heet. Het woord *puti* in de bet. „wit”, is o. a. ook in het Paloe'sch in gebruik.

wiwigon „babbelachtig”, van *wiwig* „lip”, is een voorbeeld van eene beteekenis van *-an* die in de Filipp. talen zeer gewoon is, n. l. „behept met”. *Wiwigon* is dus iemand die te groote lippen, wij zouden zeggen: een te lange tong, heeft.

In verbinding met andere voorvoegsels:

potinaon „tante”, woordelijk „waar men (tot wie men) *tina* „moeder” zegt”; *montina* „moeder zeggen.

poluntuan „vogelnest”, stam *luntu*, onbek.

pepintongan „leuning” van trap of brug, stam *pintong*, onbek.

binalian „vijand”, van *bali* „tegenover, vijand, iemand die weerstaan wordt.”

katotolopan „Westen”, woordelijk „plaats waar (de zon) geregeld (reduplicatie) ondergaat”, van den stam *tolop*, vgl. Jav, *sērēp*, Bar. *sojo* „ondergaan”, *kasojoa*, „het Westen.”

In *aguon* „grauw, grijs”, van *agu* „asch”, dus „aschachtig, aschvaal,” heeft *on* verkleinende beteekenis”.

Van het suffix — *i* heb ik slechts het voorbeeld *kuotoi* „ik weet”. Aanhechting van — *i* zonder tusschenvoeging van een medeklinker is ook in het Bareé niet onbekend, hoewel de voorbeelden schaarsch zijn. bijv. *mewuso'i* „waschen”, naast *mebusu*. In het Ampana'sch zijn de voorbeelden talrijker.

Partikels.

Tijdaanwijzende partikels zijn:

kaka'a „nu”, een gereduplicateerde vorm van *ka'a* „deze, dit”, dus geheel syn. met Bar. *se'i-se'i* „nu”, vgl. *se'i* „deze, dit.”

saidi „straks”, *saidi ka'a* „op 't oogenblik”, duiden beiden een nabijzijnde toekomst aan; *saidi* is in 't Bar. te vertalen met *naini*, dat waarschijnlijk voor *lai* of *nai ini* staat. Dit *lai* of *nai* is syn. met *ri* en beteekent „te”; indien nu *ini* het bekende aanw. voorn.woord 1^e pers. is, kan men, naar analogie daarvan in *idi* een bijvorm zien, desnoods te vergelijken met Boeg. *ede*, zoodat *saidi* met „op nu, op dit moment” te vertalen is.

mabongi „gisteren”, bet. woordelijk „nacht” en is dus te vergelijken met Bar. *iwengi*, woordelijk „te nacht”, in gebruik voor „gisteren”, vgl. ook Bar. *owi* „vroeger”, Pal. *gawi*, id. met Filipp. *gabi*, *hëbi*.

moulop „morgen”, id. met *mawuro* Bar. „morgen” in den zin van „vroeg”; uit *wurau* „half blind” en de uitdrukking *wuro udja* „de regen klaart op”, blijkt dat de oorspr. beteekenis is „in de schemering, bij 't morgengrauwen.”

Tot bevestiging en ontkenning dienen:

indo „ja”, moet wel uit *io* of *ijo* zijn ontstaan, het gewone bevestigingswoord in de talen der Tominibocht. Wellicht is het een genasaleerde vorm van *ido*, dat tot *io* kan staan als in het Sangireesch *kaduda*, *bode*, *sëmbadu'*, *sëmbuda*, in het Manganitoe'sch dialect, voor *karua* „tweede”, *bo'e* „komaan”, *sëmbau'*, *sëmbua* „één stuk.”

imba, *mba*, *imba o* „neen”, *bape'e* „nog niet”, bevatten den stam *ba*, het eigenlijk ontkennende element in *bare'e*. Het *o* achter *imba* is eene versterking, die ik alleen gehoord heb als er met een enkele ontkenning geantwoord werd, bijv. *olo binoaum?* *imba o*, „wat breng je mee? wel, niets, waarbij *o* met rekking werd uitgesproken; maar *imba kuoto* „ik weet het niet.” Dit *o* is ongetwijfeld hetzelfde als dat 't welk de Bare'e-sprekers gebruiken om de kracht van woorden die afstand aanduiden te versterken, bijv. *i mbe'i kare'enja?* *o lawa!* „waar woont hij? heel ver”; *ri sa kandjo'unja?* *o ndeku* „waar is hij heengegaan? heelemaal naar boven.”

misan „geenszins, niet, bukan (Mal.)” is identisch met de ontkenning in het dialect der Badjoreezen van Celebes, *misa* „neen” in dat van de Badjoreezen op de Togian-eilanden, *mësa* in dat van de Badjoreezen van *Sidate* (W. kust der Minahassa, tusschen de baai van Amoerang en den Poigarmond). Het Loinansch heeft voor „neen” *madi*, een woord dat samenhangt met de ontkenning in de Filippijnsche talen (Tag. Bis. *di*, *dili*, Iloko *di*, Ibanag *ari*, *dji*, Sang. *ari*”, de vetatief-partikel, *madiri* „niet willen”, *ta’di’e* „niet zijn”), voor „niet” heeft het *misa* en voor „nog niet” *maisa*. Deze laatste vorm doet denken dat de stam van dit woord *isa* of *isan* is, wat intusschen de beteekenis niet verklaart.

bo „en” is het gewone verbindende voegwoord. Ook de Parigisch-Kailische talen gebruiken het in dezelfde beteekenis. Wellicht is het een verkorte vorm van Bar. *wo’u* „ook”, dat id. is met Mal. *baru* (*bèharu*) en verwanten, temeer waarschijnlijk, omdat de Par. Kail. talen dit *wo’u* niet hebben. Voorb. *kami bo i wobo* „ik en mijn oom” *sampulu bo samba’an* „10 en 1.”

Het hierboven genoemde *madi*, de ontkenning van het Loindangsch, vertoont het Bobongko’sch in de uitdrukking *de* „niet willen”, bijv. *aku de* „ik wil niet.”

Synoniem met Bar. *kudja*, Baria *kua*, Par. enz. *kua* is Bob. *kuka* in *sangkuka* „hoeveel”, Bar. *sangkudja*, Par. *sangguja*; *naingkuka* „waarom”, Bar. *makudja*, Par. *nakuja*; *naikuka* „wanneer”, waarin *kuka* syn. is met *pira*, *pila* van de Filippijnsche talen, Bar. *pia*, daar in ’t Bar. *i mpia*, in ’t Napoe’sch *i mpira*, „wanneer” beduidt. Zie ook „Mededeel. Ned. Zendelinggenootschap, Dl. 42, bl. 585. *Nai* van *naikuka* kent ook het Bar. als syn. van *ri*, *i*, ook in den vorm *lai*, bijv. *naipua* „eergisteren”, van *pua* „vroeger, voorheen”, *naipata* „vooreergisteren”, *lai tana*, *ndjai tana*, *ndji tana* „op den grond”. *Naikuka* is dus geheel synoniem met Bar. *i mpia*. Van den stam *kuka* ken ik geen equivalent dat in ’t midden een met de *k* verwanten klank heeft; Loin. heeft eveneens *kuka*, Boel. *kura*. Wellicht is

de *k* uit *g* ontstaan, die dan in de Par. Kail. talen *j* is geworden.

Voorzetsels heeft het Bob. al even weinig als de overige talen der Tomini-bocht. Het bekende *ri*, Bob. *i*, heeft dezelfde functien als bijv. in 't Boegineesch en Bare'e. Voor „in” wordt *dalom* gebruikt; verder wordt gewoonlijk *i* met een subst. aangevuld, indien de beteekenis duidelijker moet omschreven worden, bijv. *i baonjo* „boven”, Bar. *ri wawonja*. Voor „van af” gebruikt men *mako*, van denzelfden stam als Par. enz. *lako*, dat in den werkw. lijken vorm *nolumako* „gaan” beteekent. *Mako* kan dus zeer goed uit *lumako* zijn afgekort.

Ten slotte maak ik nog opmerkzaam op *a* in *ia*? „waar?” en *masia*? „hoe?”, *mako ia komiu*? „van waar komt gijlieden?” *kami ka'a mako i Todjo* „wij hier komen van Todjo”. *Masia* bestaat waarschijnlijk uit *ma-*, het bekende voorvoegsel, *si*, bijvorm van *i* en *ri*, plaatsaanduidend, en *a*, dat met Mal. enz. *apa* synoniem moet zijn. De To-Pebato (W. Bare'e) gebruiken zeer veel *sa* in de beteekenis van Bob. *a*, bijv. *ri sa*? „waar, waarheen”, ook „hoe”, in de beteekenis „hoe kan dat nu?”, bijv. *bara marau siko? marau ri sa*? „ben je soms boos? hoe zou ik boos zijn”, woordelijk „boos, waar?”. *Sa* bestaat dus waarschijnlijk uit *a*, met een plaatsaanduidend *si* tot *sa* samengetrokken en daarna nog eens van een voorgevoegd *ri* voorzien.

Eenige merkwaardige woorden.

baja „aangezicht, voorkomen”, is id. met Bar. *wajo* „schaduw, schim”, *limbajo* „spiegelbeeld”, *lambojo* „geest van een weerwolf”, Mal. *bajang*, Jav. *wajang*, met een aantal equivalenten in verwante talen. In overeenstemming met hetgeen Dr. Hazeu op bl. 20 van zijn Proefschrift van den wortel van dit woord heeft gezegd, kunnen wij als zijne algemeene beteekenis „zwevende verschijning” aannemen.

lolu „traan” is niet bekend ten W. van T. Api; men gebruikt in 't Bar. Par. enz. *ue mata*; in de Filippijnsche talen vindt

men *lua* (Filipp. eil.), *lue* (Minah.) *lo* (Bent.), *ělo* (Sang.).

liasa „zweet”, Loin. id., Gor. *wulato*, met gemouilleerde *l*, is te vergelijken met *liasě*, Sang. „pis”. Een dergelijk soort van verwisseling is Par. *wasā* „snot”, en *gasa*, Bar. „sperma”; waarsch, zijn deze woorden van denzelfden wortel als Mal. *basah* „vochtig”.

mo'ane „man”, Loin. id., Mak. *burane*, Boeg. *worowane* (waarsch. meervoudsvorm van *worane*, met omzetting uit *woworane*), Sang. *mahuane* („broeder”, vgl. *bawine* „zuster”), Bent. *mohane*, schijnt wel uit *morane* te zijn ontstaan, zoodat het Mak. hier den oudsten vorm te zien geeft.

boune „vrouw”, uit *bowune*, *bowine*, *bawine*, ook in 't Napoe'sch *to wawine*, Koelaw. Sig. *mombine*, dat den echten stam *b'ne* vertoont.

mongodolago „maagd”, *mongolitan* „jongeling” hebben het voorvoegsel *mongo*, dat in den vorm *manga* in de Filipp. talen een meervoudsvormer is. *Manga* is in eene nog oudere beteekenis in 't Sang. bewaard, n.l. in die van een onbepaald voegwoord, weer te geven met „soms, op de eene of andere wijze”, juister nog met het Duitsche „etwa”. Zoo vertaalt Mej. C. Steller den tekst Mattheus IV, 6: *madirin laedu kai manga mitangga su watu* „opdat niet uw voet soms stoote tegen een steen”. Dezelfde beteekenis zit in Mal *barang*. *Dolago* is id. met Tag. Bis. *dalaga*, Minah. *raraha*, Mal. Boeg. *dara* (1), enz. Van *mongolitan*, Bar. *mangalitan* moet dan de stam *litau* zijn, waarvan het bestanddeel *li* onverklaard is, terwijl *tau*, dat in het Bob. „penis” beteekent, id. is met het bekende *tau* „mensch”, dat dan oorspronkelijk „man” moet beteekend hebben.

i mona „vroeger, voor dezen”, vgl. Sang. *mona* „vorst”, *kalimona* „eerste, voorste”

osoa „echtgenoot” herinnert weer aan de Filippijnsche

(1) Het zou mij niet verwonderen indien de naam der *Dolago* — rivier (Z. grens van Parigi) met dit woord identisch was. Die naam kan mede aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan der legende van het Balinggische meisje medegedeeld in „Meded. v. h. Ned. Zendelinggenootschap”, Dl. 42, bl. 391.

talen. Dr. Pardo de Tavera beweert (El Sancrito en la lengua Tagalog, 1887) van het Tagaalsche *asawa*, op bl. 17 „evidentemente viene del Sans *swamin*”. Door het voorkomen van *osoa* in 't Bob. en Loin. die niet den geringsten invloed van het Sanskrit hebben ondergaan, is deze bewering ter zijde gesteld. Prof. Kern heeft het ook niet opgenomen in zijne lijsten van Sanskrit woorden in het Tagaalsch en Bisaja, in de „Bijdragen van wege het Kon. Instituut”, 1880, bl. 535 en 1881 bl. 128. Hier volgen nog eenige equivalenten: Pamp. *asawa*, Ibanag *atawa* „echtgenoot” Sang. *sawa* „bijzit”, Solog-eil. id. „vrouw” (zie dit Tijdschrift dl. XX, bl. 449, 1872). In de taal der Badjoreezen is *atoa* „man.”

male „slapen” wordt in het Bar. gebruikt voor het slapen van ledematen. De beeldspraak is dus dezelfde als in 't Ned.; ook het Bob *beketon* voor 't slapen der ledematen, dekt min-of-meer onze uitdrukking mierenkriewel”, daar het met *-on* is gevormd van *beket* dat „muis” moet beteekend hebben en in het Togiansch als *beketi* is overgenomen. Bob. en Loin. zeggen thans *bokoti*. *Beketon* beteekent dus „last van muizen hebben”, vgl. Sang *mahēme* „slappend (van ledematen)” en *kahēmise* „mier.”

māmbang „beschaamd”, bet. eig. „rood”, vgl. *maea* Bar. „beschaamd”, Loin. *momea* „rood”, Mal. *merah*; van den bovenstaanden stam ook Jav. *abang* „rood”, Mal. *bawang* „ui” die in 't Loin. en Bob. *babang* heet.

ngak „kraai” is zeker wel id. met *nga*, een talingsoort in het Lindoe-meer; beide vogels zijn naar hun geluid genoemd.

giwang „leguaan” is ongetwijfeld syn. met den stam van Boeg. *mangiwēng*, Bar. *mangibani* „haai.”

moilo „onrijp”, *mara* „rijp”, het eerste id. met Bar. *maila* „wild, niet tam”, waaruit men lichtelijk besluit het tweede in verband te brengen met *naja*, *nara* (en zijne verschillende vormen) „tam, gewoon, niet schuw”; verg. onze gewoonte om wilde en tamme planten te onderscheiden.

ronjo „blad”, speciaal „sirih”, uit *ron* en *njo*, dus „het

blad bij uitnemendheid". Nu pruimt men op Midden-Celebes alleen sirih-vruchten en vindt zich diep te beklagen als men, bij gebrek aan vruchten, de bladeren moet pruimen; hetzelfde is in de Minahassa 't geval, en toch heet ook daar de sirih *ranina*, Bent. *raunge*. Wellicht is dus het pruimen van de vruchten een later gebruik, temeer daar zij krachtiger zijn dan de bladeren. Dat men in dichtbevolkte streken niet met de vruchten toe kan, spreekt van zelf.

punteng „tros" van vruchten, waarsch. id. met het bekende *punti* „pisang" (verg. Mal. Boel. Pakëw. Parigisch, enz.). Deze beteekenis is zeker wel de oorspronkelijke, de pisang is de tros-vrucht bij uitnemendheid. In het Bar. wordt de pisang, wanneer de gewone benaming *loka* verboden is, *malengga* genoemd, vgl. Gor. *lengge* „een tros pisang."

lanuana „levensgeest, levensaether" is een voorbeeld van een tot *u* geworden *o*, in de lichte lettergreep. In 't Bar. komen *tanoana* en *lanuana* naast elkaar voor, andere voorbeelden uit die taal zijn *butolo* „flesch", uit Boeg. *botolo*; *butoro* „dobbelen", uit Boeg. *botoro*. *Tanoana* heeft waarsch. een infix-*an*-, dat hier eene verkleinende beteekenis moet hebben; het overblijvende *to ana* is met „menschje, homunculus" te vertalen.

kilalang, een zeeroofvogel, verklaart den naam *kuajangi* die dit dier in 't Bar. heeft, daar het duidelijk den stam *lalang* „zweven" (zie het boven over *baja* gezegde) bevat, vgl. ook *lumajang*, Bob. „vliegen". Tevens blijkt uit deze vormen, dat ook in het Bob. *l* wel in *j* overgaat.

„*mibân* „niezen" komt in de Filipp. talen ook voor, bijv. Boel. Ponos. Pak. Dan. *mavân*, Mong. *mobân*, Sang., met infix, *mëbinang*, Bent. *muwunan*.

mogete „jong", verklaart de oorspronkelijke beteekenis van het Ampana'sche *gete* „vriend", ook veel als stopwoord in gebruik, zooals ons „vrind."

Het is mij niet gelukt eene vertelling op te teekenen of

een stukje taal machtig te worden, waaruit ik zekerheid zou kunnen krijgen omtrent het bestaan van tijdvormen in het Bobongko'sch. De waarschijnlijkheid is er vóór, daar het Loinansch en het Gorontaleesch zulke vormen bezitten. Daar de To Bobongko in verkeer met de Togianners de taal dezer laatsten gebruiken en ook mij steeds in het Togiansch antwoordden, bepaalde zich hetgeen ik van hen leeren kon, tot losse woorden. Het volk is in 't algemeen schuw en slechts een paar jonge mannen dorsten dicht bij mij te komen.

II. BADJO'SCH.

Op enkele der Togian-eilanden zijn van ouds vestigingen der Badjoreezen, die in het Bare'e, evenals in 't Makassaarsch, *Bajo* worden genoemd. Zij verhuizen wel eens van de eene plek naar de andere, maar verlaten toch nooit geheel de Togian-eilanden; hunne taal moet dus geteld worden onder de talen der Togian-eilanden.

In Deel XXVI van dit Tijdschrift op bl. 264 heeft Dr. Riedel in 1880 twee verhalen met vertaling gegeven in het dialect der *Orang Laut* of *Orang Sëkah* van Bëlitong (Biliton). In woordenschat heeft dit dialect niet de minste overeenkomst met de taal der *Bajo's* van Togian, alleen in de behandeling van het nasaal-prefix op zijn Javaansch staat het gelijk met het Bajo'sch van Togian, bijv. *nimul* „boven water komen”, vgl. Mal. *timbul*; *njangkut* „zich vasthechten”, vgl. Mal. *sangkut* in het Sëkah'sch en *njumpa* „zweren”, vgl. Mal. *sumpah*; *nanam* „planten”, vgl. Mal. *tanam* in het Bajo'sch van Togian.

Dr. Matthes gist in het artikel *Tidung* van zijn Makassaarsch Woordenboek dat het landschap *Tidoeng* op de O. kust van Borneo zijn naam aan de *Badjo's* kan te danken hebben, omdat deze ook wel *Tidoengers* genoemd worden. Ik heb daarom het „Woordenlijstje der Tidoengsche taal” van W. Aernout in Ind. Gids 1885, I, 536 geraadpleegd,

maar ook daarin niets gevonden dat aan samenhang met het Togiansche Bajo'sch doet denken. In Ling Roth's „The Natives of Sarawak and British North Borneo” wordt in Dl. II bl. 273 eene uitspraak van Spencer St. John aangehaald, volgens welke het Bajo'sch geheel verschillend is van de Ida'an-talen, die tot de Filippijnsche groep behooren. Van het Bajo'sch zegt Vosmaer in Deel XVII der „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap”, bl. 126, dat het, volgens getuigenis der Bajo's zelf „nergens aan den wal gesproken wordt”

Ik moet tot mijn spijt bekennen dat mij tot nog toe geene Indonesische taal bekend is, die als een nauwe verwant van het Bajo'sch van Celebes kan beschouwd worden, hoewel het niet twijfelachtig is, dat deze taal tot de Indonesische groep behoort.

Van het Bajo'sch heb ik nog niet meer dan een paar honderd woorden kunnen verzamelen. In Wallace's bekend werk komt een lijst van ruim 100 woorden in een Bajo'sch dialect voor. Deze geringe voorraad is echter belangrijk aangevuld door eene veel uitvoeriger woordenlijst, mij met groote welwillendheid ter bewerking afgestaan door den Heer J. Alb. T. Schwarz, Hulpprediker van Sonder (Minahassa), die in 1878 van een gedwongen oponthoud te *Sidate* (aan de kust tusschen de golf van Amoerang en de monding der *Poigar*-rivier) gebruik maakte, om de taal der daar gevestigde Badjo's te onderzoeken. Zonder deze belangrijke hulp, zouden mijne bouwstoffen niet de moeite eener bewerking loonen; het voornaamste van het hier medegedeelde is dus aan den Heer Schwarz te danken

Het volgende neem ik over uit hetgeen de Heer Schwarz mij heeft medegedeeld omtrent de Badjo's die op de kust der Minahassa gevestigd zijn.

„De Badjoreezen worden door de *To ntemboan* (vulg. *To mpakēwa*) genoemd *se Waro*. Op mijne vraag hoe zij zich zelven noemen, antwoordde mij *Giling* [het hoofd der vestiging te *Sidate*]: Wij noemen ons zelven *Sama* en andere

menschen noemen wij *bagai*, zooals *bagai Djewe* „Javaan“, *bagai Minchese* „Minahasser“. Wat *Sama* beteekent, kon hij mij niet zeggen. De Badjoreezen die ik ontmoette, waren geen Mohammedanen, maar Heidenen; zij gelooven aan eene menigte geesten; de grootste en machtigste is *Papu'*. Hem roepen zij aan bij plechtige eedzweringen (*sumpa*) en wanneer zij in hoogen nood verkeeren, waaruit volgens hunne meening geen andere geest hen kan verlossen. Bij gewone ziekten enz. wordt *Papu'* niet aangeroeven.

De besnijdenis (incisie), Badj. *pendang*, was nog in vol gebruik bij hen.

In de Minahassa vindt men nederzettingen van Badjoreezen te *Kima* (distr. Menado), op het eiland *Naeng bësar*, te *Talawaän* (distr. Bantik), te *Sidate* (distr. Roemoöng), te *Maäsin* (baai van Amoerang). Deze stam telt ongeveer 1000 à 1500 zielen, te zamen wonende op genoemde plaatsen.

Sedert twee of drie jaren zijn er Badjoreezen tot den Islam overgegaan, te *Maäsin*".

Het opstel van den Heer F. H. van Verschuer (Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap. Dl. 7, 1883 bl. 1-7) „De Badjo's", geschreven in 1881, bevat geen gegevens voor hunne taal. In dat stuk zijn de Badjo's van Borneo behandeld. Vosmaer geeft in zijn boven aangehaalde verhandeling alleen een paar namen van schildpad- en tripangsoorten. De woordenlijst van Wallace komt nagenoeg geheel met de mijne overeen. Zij is, de eigenaardige spelling daargelaten, vrij nauwkeurig; hier en daar staat eene *h*, waar hamza moet worden uitgesproken. Ik twijfel niet, of Wallace's lijst is van dezelfde Badjo's afkomstig als de mijne. Het dialect der woordenlijst van den Heer Schwarz is eenigszins anders dan dat der Badjo's van de Tominibocht, maar het zijn twee dialecten van dezelfde taal. De Badjo's van Celebes zijn dus ook in stammen verdeeld, zooals reeds door Vosmaer is gezegd. Merkwaardig is het intusschen dat Spencer St. John (aangehaald bij Ling Roth, Dl. 1, bl. 29), sprekende over de Badjo's aan de W. kust van Borneo's

meest Noordelijk gedeelte, zegt dat zij zichzelf *Orang Sama* noemen, dezelfde naam dus als die waarmede de Badjo's van de W. kust der Minahassa zich noemen.

Bij het bespreken der Badjo-taal zal de lijst van den Heer Schwarz de grondslag zijn en zal ik mijne lijst alleen vermelden, waar zij van die van den Heer Schwarz afwijkt. Ook zal opgegeven worden waar Wallace's lijst met de mijne verschilt. Het Badjo'sch van de Minahassa zal ik met M., dat van Togian met T. aanduiden; wat alleen bij Wallace voorkomt. met Wall.

Klankstelsel.

a, oorspronkelijk, bijv. M. *talinge* „oor”, *dela* „tong”, *asa'* „slijpen”, *laha'* „bloed”, *aran* „naam”, T. *mata* „oog”, *arang* „naam”, *walu* „acht”.

e, in 't algemeen niet oorspronkelijk. In M. dikwijls uit *a* ontstaan, ook wel uit *i*, bijv.: *mete* „oog”, T. *mata*; *bueje* „krokodil”, Mal. *buaja*; *meme* „moeder”, uit *mama*; *djele* „net”, uit *djola*; *utere* „Noord” uit *utara*; *Watende*, *Djewe*, *Minehese*, uit *Walanda*, *Djawa*, *Minahasa*.

T. kent dit klankverschijnsel niet.

Uit *i*, bijv. M. *keked* „bijten”, Par. *kiki*; *tele'* (*nele'*) „zien”, Mal. *tilik*; T. *ngeno* „drinken”, Mal. *minum*; *ngenta* „eten”, M. *nginta*.

i, oorspronkelijk, bijv. M. T. *gigi* „tand”, M. *kulit*, T. *kuli* „huid”, M. *talinge*, T. *talinga* „oor”; M. T. *siku* „elleboog”.

In T. vaak uit *pěpět* ontstaan, bijv. *ningge'*, M. *něngge'* „staan”; *dinde*, M. *děnde* „vrouw, wijfje”.

ě, de *pěpět*, oorspronkelijk in M. bijv. *pědu* „gal”, *těntěnga* „midden”, *pědi* „pijn”, *pěteang* „blind”, vgl. Mal. *pětang*; *tělu* „drie”.

In T. vaak uit *a* verzwakt, bijv. *aě* „mensch”, M. *aa'*; *papě* „wang”, M. *papa*; *ningkelě* „jongeling”, M. *ningkěla*; *ěndi* „jongere broeder, zuster”. M. *adi'*; *tilěu* „vragen”, M. *tilau*; *ěnau* „arènpalm”, M. *anau*.

o, niet oorspronkelijk, doorgaans uit *a*, *ě* of *u* ontstaan, bijv. M. T. *tkolo* „hoofd”, Sang. *tanggulu*; M. *ponsot* „navel”,

Mal. *pusat*; M. *boto'*, T. *boto* „penis”, Mal. *butuh*; M. T. *pote* „wit”, Mal. *putih*; M. *bono'*, T. *bono* „dooden”, Mal. *bunuh*”; M. *saol*, „antwoorden”, Mal. *sahut*; M. *bisol* „puist”, Mal. *bisul*; M. *ladion* „mes”, naast *ladian*; M. *baliong* „bijl”, Mal. *baliung*; M. *pario'* „kookpot”, Mal. *përiuk*; T. *luso* „rijstblok”, Mal. *lêsung*; M. *odeang*, Mal. *udang* „garnaal”; M. *bolo'*, T. *wolo* „bamboe”, Mal. *buluh*; M. *apo* „kalk”, Mal. *kapur*; M. *toe* „oud”, Mal. *tua*.

u, doorgaans oorspronkelijk, bijv. M. *bulu'*, T. *bulu* „haar”, M. T. *susu* „borst, uier”; M. *kulit*, T. *kuli* „huid”, M. T. *kuku* „nagel”, M. T. *bulan* „maan”, *tëlu* „drie”, *pitu* „zeven”, *walu* „acht”.

Soms uit *ë* ontstaan in T. bijv. *luso* „rijstblok”, M. *lêsuong*; *buas* „gestampte rijst”, Mal. *bëras*; *kulo'* „hals”, M. *këlo*; *umbo* „grootvader”, M. *ëmbo*.

Twee in het schrift opeenvolgende klinkers moeten afzonderlijk worden uitgesproken, met een zwakke *h*, *j* of *w* er tusschen, nimmer als onze tweeklanken, bijv. M. *nai'* „voet”, *baom* „taal”, *sërau* „weenen”, *saol* „antwoorden”, *matai* „dood”, *datai* „rijp, gaar”, *ëlau* „zon”, *langau* „vlieg”, *bariu* „wind”, *mugai* „verrichten”, *busai* „roeispaan”, *kiong* „schurft”, *tiup* „blazen”, *pasungian* „aarsgat”, in T.: *atai* „lever”, *baong* „taal”, *parai* „rijst in de aar”, *sangei* „wind”, *boe* „water”, *ngoa* „gapen”.

Medeklinkers.

Gutturalen:

hamza, in M. *pu'u* „lichaam”, *pe'e* „dij”, *munda'* „aangezicht”, *boe'* „water”. In T. *ba'a* „arm”, *ko'ol* „hoest”. Als sluiters heb ik de *hamza* in T. niet waargenomen.

h, in M. *gogohia* „huidziekte”, *laha'* „bloed”. In T. *tuhu* „knie”, *laha* „bloed”, *uroh* „neus”, *tamparoh* „schedel”, *kuloh* „hals”.

k, M. *keked* „bijten”, *kakape* „vleugel”; komt niet als eindsluiter voor. T: *kokoranga* „keel”, *kape* „vleugel”, *bakas* „gebeente”.

ngk, M. *talengkian* „pink”, *kaseangku* „ik heb lief”, *kara-ta'angku* „ik ben boos”; *ěngko* „staart”.

T. *ningkolo* „zitten”, *ongkor* „staart”, *enigke* „vinger”, *talengke* „pink”, *katonangku* „ik weet”.

g. M. *gigi* „tand”, *bageang* „kies”, *gogol* „ichthyosis”.
T. *gigi*, *baga* „kies”, *igě* „rib”, *goja* „golf”.

ngg M. *něngge*, „staan”, *lengge* „trap”.

T. *djanggu* „baard”, *ěnggo* „zingen”, *ranggas* „tak”, *ningge* „staan”.

ng M. *talinge* „oor”, *uruong* „neus”, *nginta* „eten”.

T. *talinga*, *tangan* „onderarm”, *lalangi* „verhemelte”, *pusarang* „kruin van 't hoofd”.

Labialen.

p. M. *pu'u* „lichaam”, *tiup* „blazen”, *dapu'* „heer, eigenaar”, *api* „vuur”.

T. *ponso* „navel”, *puě* „grootvader”, *taipa* „mangga”.

mp. M. *ěmpu* „kleinkind”, *karompeang* „middellijf”.

T. *pompě* „been”, *umpu* „kleinkind”, *tamporoh* „schedel”.

b. M. *bětis* „kuit”, *be'e* „schouder”, *boe'* „water”, *ělab* „goed”, *kabea'* „vleermuis”.

T. *boa* „mond”, *kuleber* „lip”, *bětah* „buik”, *tubo* „maag”, *ba'a* „bovenarm”.

mb M. *kumba* „lever”, *djambeang* „baard”, *sambolong* „haarwrong”, *ěmbo* „gootvader”.

T. *lembar* „op den schouder dragen”, *komba* „sirih”, *ambulo* „sagopalm”.

m. M. *inum* „drinken”, *matai* „dood”, *luman* „levend”.

T. *romangi* „zwemmen”, *ěma* „moeder”, *mata* „oog”.

Supradentalen.

t. M. *mete* „oog”, *bukut* „rug”, *těbuě* „darmen”.

T. *tubo* „maag”, *pote* „wit”, *pulo* „oom”.

nt M. *ontot* „rauwe spijs eten”, *buntar* „rond”, *antělo* „ei”.

T. *nginta* „eten”, *karaginta* „ster”, *dintang* „zich herinneren”.

- d* M. *tidor* „slapen”, *pědu* „gal”, *pakelad* „oog openen”,
due „twee”.
 T. *diri* „lichaam”, *dela* „tong”, *ada* „bekennen”.
nd M. *munda* „aangezicht”, *děnde* „vrouw”, *pěpěnda*
 „kort”.
 T. *ěnda* „vrouw”, *patotondo* „knikken”, *tandalo* „re-
 genboog”.
n. M. *kinakan* „voedsel”, *bono* „dooden”, *nambar* „medi-
 cineeren”.
 T. *ngeno* „drinken”, *numalang* „loopen”, *danakang*
 „broeder, zuster”, *ana* „kind”.

Palatalen.

- tj*. M. *tjintjin* „ring”, *tjěbi* „Spaansche peper”, *ětjin* „zilt”,
litjam „zuur”, *tjetjea* „hagedis”.
 T. geen voorbeelden.
ntj M. *tjintjin*, *mantjiën* „hengelen”.
 T. geen voorbeelden.
dj. M. *rědja* „speeksel”, *djěnat* „etter”, *wedje* „staal”.
 T. *djongor* „kin”, *rudja* „spog”, *djanggu* „baard”.
ndj. M. *tundju* „vinger”, *těndja* „trappen op”, *mandjele*
 „met het net visschen”.
 T. geen voorbeelden.
nj. M. *njěrau* „schreien”, *gěnjěl* „koud”, *manjele* „gillen”.
 T. *ponjawa* „hart”.

Liquidae.

- l*. M. *lěla* „man”, *saol* „antwoorden”, *balolong* „booze
 geest”, *ělinan* „godsdienstige zang”.
 T. *toler* „brauwen, krom spreken”, *ko'ol* „hoesten”,
kalaki „verwant”, *lendo* „voorhoofd”.
r. M. *aran* „naam”, *tidor* „slapen”, *rědja* „spog”.
 T. *panoro* „wijsvinger”, *toroh* „tepel”, *ongkor* „staart”.

Semivocalen.

- j*. M. *ajuan* „schoonzoon”, *dajeang* „visch”, *bueje* „krokodil”,
uje „zingen”.

T. *ajě* „tante”, *ajuan* „schoonzoon”.

w. in M. niet aangetroffen, in T. slechts in *ponjawa* „hart”, misschien overgenomen.

De *s* kan onder de dentalen worden gerekend, hoewel zij niet zuiver dentaal is. De ligatuur *ns*, die niet zeldzaam is, kan slechts dentaal zijn, maar de *s* staat daar onder invloed van de supradentale *n*; de klank wordt met de punt der tong tegen de wortels der boventanden uitgesproken. Voorbeelden:

M. *se'e* „kameraad”, *sama* „Badjo”, *ěsa* „een”, *remis* „haten”, *niansea'* „adem”, *ansělan* „olie”, *ponsot* „navel”.

T. *sěpong* „niezen”, *nangis* „weenen”, *ngeěnsa* „zuchten”.

Woordvorm.

Het Badjo'sch is geen vocalische taal, vooral M. niet, dat de meeste klinkers als eindsluiters kan gebruiken. Het T. is op weg vocalisch te worden; de hamza is als eindsluiter niet meer voorhanden en van de medeklinkers zijn slechts *n*, *ng*, *h*, *l*, *r*, *s* eindsluiters. In vele gevallen waarin M. nog een consonantischen eindsluiter heeft, vertoont de equivalente vorm van T. een open eindlettergreep.

Eindsluiters in M.

ng: *uruong* „neus”, *bageang* „kies”, *běteang* „buik”, *pendang* „besnijding”, *pineang* „pinang”,

m: *pakědam* „oog toeknippen”, *nginum* „drinken”, *baom* „spreken”, *lalam* „diep”, *litjam* „zuur”, *ngolo'om* „zwart”.

n: *lěngan* „arm”, *bujuong* „testikel”, *raban* „coire”, *kanan* „rechter”, *danakan* „broeder, zuster”, *tu'un* „duiken”, *goan* „tuin”, *ladion* „mes”.

hamza: *laha'* „bloed”, *bulu'* „haar”, *anea'* „kind”, *adi'* „jongere broeder, zuster”, *ruma'* „huis”, *tělea'* „licht”, *pario'* „kookpot”, *tunu'* „aansteken”.

t: *djambut* „kinbaard”, *bukut* „rug”, *kulit* „huid”, *songot* „zweet”, *bakat* „wond”, *sumangat* „ziel”, *sěmuět* „mier”.

d: *soped* „soort schuit”, *ingkad* „band”, *sulad* „haarnaald”,

tampopod „zwaluw”, *bakulud* „*Anoa depressicornis*”,
bulid „bil”, *keked* „bijten”.

p: *tiup* „blazen”, *ngëkap* „broeden”, *dakap* „vangen”,
ingkap „steken”, *pasëlap* „ondergaan” (zon); *ngëtap*
 „afhouwen”.

b: *ëlab* „goed”.

l: *kidal* „links”, *djudjul* „nabij”, *gënjël* „koud”, *patëgal*
 „langzaam”, *bisol* „puist”, *ko'ol* „hoesten”, *gogol*
 „ichthyosis”.

r: *basar* „groot”, *tidor* „slapen”, *tambar* „geneesmiddel”,
kalalawar „vleermuis”, *tjëkur* „*Kaempferia rotunda*”.

s: *bara'as* „het lichten der zee”, *rëmis* „haten”, *buas*
 „gestampte rijst”, *tikus* „muis”, *rëbus* „koken”.

Eindsluiters in T.

h: *uroh* „neus”, *bulu kinch* „wenkbrauw”, *tamporoh*
 „schedel”, *kulok* „hals”, *bëtah* „buik”, *toroh* „tepel”.

ng: *pusarang* „haarkruin”, *danakang* „broeder, zuster”,
arang „naam”, *telang* „slikken”, *numalang* „loopen”,
sëpong „niezen”, *abaong* „antwoorden”.

n: *ajuan* „schoonzoon, — dochter”, *kamanakan* „neef,
 nicht”, *tangan* „hand”, *dialan* „binnen”.

l: *ko'ol* „hoest”.

r: *kuleber* „lip”, *djongor* „kin”, *ongkor* „staart”, *ipar*
 „zwager”, *lembar* „op den schouder dragen”, *toler*
 „brauwen”, *lapar* „vlakke”.

s: *ranggas* „tak”, *atos* „honderd”, *buas* „gestampte rijst”,
nangis „weenen”, *bakas* „gebeente”.

De oorspronkelijke eindsluiter is dus in T. dikwijls afge-
 vallen of verzwakt, zooals bijv. blijkt uit:

T. *boto*, M. *boto'* „penis”.

T. *tamporoh*, Mal. *tëmpurung*, „schedel”.

T. *uroh*, M. *uruong* „neus”.

T. *bëtah*, M. *bëteang* „buik”.

T. *ngeno*, M. *nginum* „drinken”.

T. *abaong* „antwoorden”, M. *baom* „taal”.

T. *buli*, M. *bulid* „bil”.

T. *alla* (Wall.), M. *ělab* „goed”.

T. *buku*, M. *bukut* „rug”.

T. *kuli*, M. *kulut* „huid”.

T. *songo*, M. *songot* „zweet”.

Eenige Klankverschijnselen.

In M. is de *a* als klinker der eindlettergreep dikwijls in *e* overgegaan, bijv. *talinge*, T. *talinga* „oor”, *taipe* „mangga”, Paloe'sch *taipa*; *due* Mal. *dua* „twee”, *lime*, Mal. *lima* „vijf”; *leje* „gember”, Par. *leia*; *ie* „hij, zij”, Mal. *ia*; *kite* „wij”, Mal. *kita*; *baruge* „veldhut”, Boeg. *baruga*; *manusie* „mensch”, Mal. *manusia*.

Twee opeenvolgende lettergrepen die *a* tot klinker hebben, laten beide *a*-klanken vaak in *e* overgaan, wanneer de laatste niet gesloten is, bijv. *mete* „oog”, T. *mata*; *bueje* „krokodil”, Mal. *buaja*; *ete* „slaaf”, Mak. Boeg. *ata*; *meme* „moeder”, uit *mama*; *pe'e* „dij”, Bar. *pa'a*; *utere* „Noord”, Mal. *utara*; *Walende* „Holland”, *wedje* „staal”, *djele* „net”, *Djewe* „Java”, zelfs *Minehese* „Minahassa”, uit *Walanda*, *wa-dja*, *djala*, *Djawa*, *Minahasa*.

Daarentegen *aran* „naam”, *lalan* „weg”, *ba'an* „niezen”, *ta'at* „verbieden”, *basar* „groot”, *la'at* „dorp”, *tanam* „planten”, *garam* „zout”, *panga'an* „pythonslang”; *aa'* „wensch”, *laha'* „bloed”, *para'* „veel”, *papa'* „wang”, *karama'* „krab.”

Een bijzondere soort *rekking* vertoont M. in de laatste lettergreep van een aantal woorden, die in de verwante talen, of in bijvormen van de taal zelve op *-ang*, *-ong*, *-ung*, *-ing* of op een enkelen klinker eindigen. Ook zijn er enkele voorbeelden met sluiters *t* en *r*, waar de laatste lettergreep gerekt is. Voorbeelden:

bageang „kies”, Ampan. *bagangi*.

djambeang „baard”, Boeg. *tjambang*.

běteang „buik”, T. *bětah*, Mak. *batang*.

pineang „pinang”, Mal. *pinang*.

piseang „pisang”, Mal. *pisang*.

gandeang „trom”, Mal. *ganrang*.
běneang „garen”, Mal. *běnang*.
haweang „ui”, Mal. *bawang*.
nguteang „schuld”, Mal. *hutang*.
kasieang „liefde”, Mal. *kasian*.
padeang „gras”, Mal. *padang*.
angeang „neushoornvogel”, Mal. *ěnggang*.
kěmbeang „spruit”, Jav. *kěmbang*.
b.nateang „dier”, Mal. *binatang*.
gěleang „armband”, Mal. *gělang*.
pěteang „blind, duister”, naast *pětang*.
dajeang „visch”, T. *deja* (Wall.)
pamueang „maleo”, Par *momua*.
ane'a „kind”, Mal. *anak*.
niansea' „adem”, naast *niansang*.
sare'a „scheuren” naast *sara'* „scheiden”.
tělea' „licht”, naast *těla'*.
těmbea' „schieten”, Mal. *těmbak*.
momolaene „de eerste”, Mal. *mulanja*.

Rekking van *-ing* tot *-iong*, van *-ir* tot *-iër*:

pěriong „soort bamboe”, Jav. *pring*.
ladion „mes”, Mal. *lading*.
baniër „wortelblad”, Mal. *banir*.

Un wordt *uën*, *-ut* wordt *uët*:

sěpuën „verkoudheid”, *sěpun* Minah. „snot”.
sěmuët „mier”, Mal. *sěmut*.
těmuët „bruinvisch”, Bar. *lombudi* (voor *těmbud*).

ong wordt *uong*:

aguong „gong”, Mal. *gong*.
lěsuong „rijstblok”, T. *luso*.
ambuluong „sago”, T. *ambulo*.
gunuong „berg”, naast *gunong*.
pětuong „soort bamboe”, Mal. *bětung*.
djaguon „mais”, Mal. *djagung*.

Eene andere wijze van de klinkers te rekken, dan de boven vermelde, vindt men in deze voorbeelden:

manië „kraal”, Mal. *manik*²

pantjië „haak”, naast *pantji*, Jav. *pantjing*.

nutuë „stampen”, Bar. *tutu*.

tu'uë „nipa”, T. *tuho*.

De *a*, *ang* en *ong* zijn verlengd door een daarvóór ingeschoven vocaal. Indien niet M. de neiging had *u* tot *o* te maken, zou men liever *uong* als een verlengd *ung* beschouwen, doch de equivalenten wijzen duidelijk aan dat de verlenging van denzelfden aard is als die van *ang* tot *eang*. De *klemtoon* verspringt in de gerekte vormen *eang* en *uong* op den ingeschoven klank, in de andere vormen (*iong*, *uën*, *uët*, *iër*) komt hij op den oorspronkelijken klinker der laatste lettergreep; hier alleen kan men eigenlijk van rekking spreken, het andere geval is een voorbeeld van *epenthese*, zonder twijfel begunstigd door den nasalen sluiters, en in de gevallen waar hamza sluiters is, waarschijnlijk ontstaan bij een voormaligen vorm van 't woord.

Naast *manu* „kip”, *ëgo* „varken”, *takolo* „hoofd”, *kuju* „hond”, geeft de lijst ook *manue*, *ëgoe*, *takoloe*, *kujue*, een aanvoegsel dat hoogst waarschijnlijk demonstratief is of gewest is. „Wild zwijn” is *ëgoe darat*, 't welk doet denken dat het zijne aanwijzende kracht niet meer heeft, evenmin als in 't Bar. *anake* naast *ana*, *kurue* naast *kuru*, *ujuc* naast *uju*.

Dubbele epenthese vertoont *geanteang*, Mal *gantang*.

De boven besproken klankverschijnselen komen in T. niet voor.

In de behandeling van den typischen klank der van der Tuuksche wet gelijkt het Badjo'sch deels op het Javaansch; het verliest nl soms dien klank en vertoont in andere voorbeelden *r* (*h*, *g*). Dat de *r* als sluiters is afgevallen, is zoowel bij M. als bij T. aan de werking dezer wet toe te schrijven, daar in beide dialecten de *r* vaak eindsluiters is. Hier volgen eenige voorbeelden:

Nederlandsch
kalk

M.
apo.

T.

staart	engko	ongkor.
zwager		ipar.
speeksel		elo.
ei	antělo.	
Oost	imur	
slapen	tidor.	
bloed	laha'	laha.
Wes.	barat.	
nieuw	bau'	
kies	bageang.	baga.
gestampde rijst	buas	buas.
aardbeving	lindur	lonro.
honderd	atus	atos
duizend	ribus.	
huis	ruma'	
rib		iga.
dapper	barani.	
wortelblad	baniër.	

M. heeft dus op 16 voorbeelden 8 van *r*, 6 van geen consonant, terwijl 1 voorbeeld *h*, 1 *g* vertoont.

T. geeft in 9 voorbeelden 2 van *r*, 2 van *g*, 1 van *h* en 4 van geen consonant. Met eenige zekerheid kan dus gezegd worden dat de typische klank, in oorspronkelijken of verzwakten vorm, doorgaans niet verdwijnt.

Van de 2e wet geeft M. in 4 van de 6 voorbeelden *d*, nl. *padi* „rijst in de aar”, *pědu* „gal”, *adi'* „jongere broeder, zuster”, *ponsot* (voor *ponsod*) „navel”, *Aran* „naam” en *uruong* „neus” hebben *r*.

T. heeft in 5 voorbeelden 3 van *r*, 1 van *nd* (waarschijnlijk genasaleerde *d*) en 1 van waar de klank is weggeval-
len, *ponso* „navel”, *r* in *parai* (*padi*), *arang* (naam), en *uroh* (neus) en *ěndi* is het voorbeeld van *d* (= *adi'*).

Klemtoon.

Zoowel in M. als in T. valt de klemtoon op de voorlaatste lettergreep van de woorden, 't zij grondwoorden of samen-

gestelde woorden, behalve waar een oorspronkelijk éénlettergrepig woord door een voorslag tweelettergrepig wordt, zooals *ěma* „moeder” in T., *ěla* „man” in M. Die voorslag valt dan ook weer af, wanneer het woord een achtervoegsel krijgt, dus *maku* „mijne moeder”, *laku* „mijn man”; *aran* wordt dus, met pron. suff. 1e pers. *arangkku* „mijn naam”; *gógol* „ichthyosis”, *gogólan* „met ichthyosis behebt”, *sóngot* „zweet”, *songólan* „bezweet”.

Dat de klemtoon ook bij de reeds genoemde rekking en epenthese verspringt, is boven vermeld.

Samentrekking, elisie, nasaleering, enz. ge en in het Badjo'sch niets te zien dat bijzondere vermelding verdient. De nasaleering van den stam-beginner bij de aanhechting van voorvoegsels, tot het maken van werkwoordelijke vormen, zal bij de voorvoegsels vermeld worden.

Een *nasaal tusschenzetsel* vindt men o.a. tusschen het telwoord en het daardoor bepaalde substantief, wanneer n.l. het substantief als maatwoord wordt gebruikt, in welk geval het telwoord steeds voorop gaat, bijv. *dangelau* „één dag”, *duengělau*, *tělu ngelau* „twee, drie dagen lang” *damba'a*, *dambua* „één stuk”, *baroang dambua* „één schuit”, *děpo'ngělau* „een halve dag”, zoo ook bij *pulu'* „tiental”, *tělu' mpulu* „dertig”, *sangampulu'* „negentig”.

Genitief-verbindingen worden door nevenschikking, zonder tusschenzetsel, gevormd, bijv. *aran ma'ku* „de naam mijner moeder”, *pulau ěmbo* „eiland der voorouders” (Manado tua), *indu tangan* „moeder der hand” (duim), *pětěpa tangan* „handpalm”, *bakas tutubu* „schouderblad”, *tali ponso* „navelstreng”, *bulu pu'u* „lichaamshaar”, *rědja pineang* „pinangspog”, *antělo pamueang* „maleo-eieren”, *gule buani* „bijenhonig”, *pantji ama* „vaders hengel”, *gěleang nai* „enkelring”, *ingkad karompeang* „buikband”, *goan padi* „rijstakker”, *abeang dja-guon* „mais-kaf”, *po'on saloka'* „kokospalm”, *taru'ěnau* „arènblad”, *mete elau* „zonneshijf”, *pusu piseang* „pisang-spruit”, *tětěbu gunuon* „bergtop”, *dapu' baroang* „eigenaar van een vaartuig”, *gigi laiye* „mangga-pit”.

Woordherhaling en Reduplicatie.

Ook in het Badjo'sch is de reduplicatie eene verkorte woordherhaling; in de woordenlijsten zijn van de laatste slechts twee voorbeelden te vinden, n.l. *rumput-rumput* „vuil, vuiligheid” en *nutu-nutu* „rijststamper”, van den stam *tutu*. In 't eerste voorbeeld geeft de woordherhaling een meervoud met verscheidenheid te kennen, in het tweede een werktuignaam, waarbij de woordherhaling het herhaald gebruik tot hetzelfde werk aanduidt. Vooral voor werktuignamen is in vele talen, om dezelfde reden, de reduplicatie in gebruik, ook in 't Badjo'sch.

Voorbeelden in M: *titiup* „fluit”, *kakape* „vleugel”, *dedego* „rustbank”, uit *dego-dego* (Mol. Mal.); *lalipan* „duizendpoot”, *papalu* „ikan gabus”, *titibu* „soort baars”, *bebesieng* „een andere visch-soort”, *dēdēki* of *dēdiki* „klein”, *pēpēnda* „kort”, naast *pēpēnda*, Mal. *pendek*; *tēlēna* „laag”, stam *tēna*; *nananeane* „een weinigje”, van *naneane* „weinig”; *lala-gisangan* „'s ochtends”, van *lagisangan* „ochtend”; *tētēnga* „midden, middenste”.

In T.: *lalangi* „verhemelte” (vgl. *langi* „hemel”).

Voornaamwoorden.

Persoonlijke: 1. enkv. *aku*, mvd. *kite*, verkort: - *ku* - *ke*.
 2. „ *kau*, „ *ka'am* „ - (n)u - *gi*.
 3. „ *ie*, „ *isianu ie* „ - (n)e.

Voor den 1sten pers. mvd. vind ik geen vorm opgegeven die met Mal. enz. *kami* overeenkomt.

De vormen zijn grootendeels die, welke men verwachten kon, dus de regelmatige. Over *ie* en *kite*, zie het bij de klankverschijnselen gezegde. De rekking of liever splitsing van den oorspronkelijken vocaal van *ka'am* is bevorderd door het wegvallen van den eindvocaal (een verzwakte *i*), om twee lettergrepen te houden, iets dat nog door het karakter van den nasaal is bevorderd.

De verkorte vormen dienen als bezittelijke voornaamwoorden. De aanhechting levert niets bijzonders op: *rumaku*,

rumake, rumanu, rumagi, rumane. Ter vermijding van samenkunst van consonanten, ook *-u* en *-e*, bijv. *basare* „zijne grootte”. Wil men uitdrukkelijk zeggen „hunlieder huis” dan gebruikt men *ruma disianu ie*, waar een locatief van het voornaamwoord is gebruikt, dus zooveel als „het huis te hunnent”. De vorm *isianu ie* is niet zeer duidelijk. Het zal wel den naamwijzer *i* bevatten, die vóór de andere voornaamwoorden niet gebruikt wordt en wat het bestanddeel *si anu* betreft, een locatief zijn van *i anu* „N. N.”; de geheele uitdrukking is dan weer te geven met „zij bij N. N.”, d. i. „N N. met de zijnen”.

Van de verkorte vormen is *-ke* verzwakt uit *ki*, verkorting van *kita*. Nu naast *mu* in andere talen hebben ook Mak. en Sang.; v. d. Tuuk houdt dezen vorm voor ouder, de *u* heeft, volgens hem (Tob. Sprkk. bl. 63) de verandering van *nu* in *mu* bewerkt.

Moeilijker te verklaren is *-gi*, bijv. *rumagi* „ulieder huis”, *anagi* „uwe kinderen”. Met *kami, kame*, of welke dan ook de oudere vorm van *ka'am* zij, kan het bezwaarlijk iets te maken hebben. Het zal wel voor *ki* staan en afkorting zijn van *kita* (*kite*), dat ook in het Wotoe'sch (*ita*) als 2e pers. meervoud in gebruik is, en in het Barée als een zeer beleefd voornaamwoord wordt gebruikt. Het is bijv. tegen den goeden toon om tot een To Pebato te zeggen: *komi To Pebato bare'e maintjani tasi* „gij To Pebato hebt geen verstand van de zee (vaart)”; hierin hoort de aangesprokene eene geringschatting; de spreker zegt dan zooveel als „ik behoor gelukkig niet tot die sukkels”; *komi tau pangkoni wawu* „gij zijt varkensvleesch-eters” (maar ik ben daarboven verheven). Het is behoorlijk zich met den aangesprokene gelijk te stellen en te zeggen „*kita To Pebato bare'e maintjani tasi*, waarmee men zegt „wij T P. hebben geen verstand van zeevaart”; de aangesprokene zal dan desnoods antwoorden *pai kanja kita To Balanda maintjani mpodago* „maar wij Hollanders hebben er ter dege verstand van”. Practisch beteekent dus *kita* hier „gij”, maar een complimenteaus „gij”.

Men zie het over Wotoe'sch *ita* gezegde in „Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap” Dl. 42, bl. 145 (1898).

Aanwijzende: 1e pers. *itu* „deze, dit”; *ruma' itu* „dit huis.”
 2e pers. *iru* „die, dat”; *ruma' iru* „dat huis”.
 3e pers. *ore'*, *ore* „gene, gindsche”, *ruma' ore'*
 of *ore* „gindsch huis”.

De bijwoorden die plaats aanwijzen, zijn gevormd met deze aanwijzende voornaamwoorden, n. l. *ma itu* „hier”, gelijk aan Mal. *di sini*, daar *ma* het plaatsaanwijzende voorzetsel is; *more'* of *more*, wellicht, uit *ma ore* (*ore'*) „daar, *di sana'*”.

De naamwijzer is *i*, bijv. *i Tope*, in den 3^{en} naamval en den locatief wordt *si* gebruikt, bijv. *tedeka si ama'* „geeft het aan vader”, *tatakean si kau: dambua nutu-nutu, due nguer-nguer* „een raadsel voor u: één stamper, twee vegers”, raadsel op een kip: één snavel en twee pooten.

Het „lidwoord” *e* is reeds boven besproken.

Vragend is *oi* „wat, wat voor een?”, *bagai oi kau* „wat voor landsman zijt gij?” *soi* „wie?” (vgl. *apa* en *sapa*).

Telwoorden.

M. 1. *ěsa*, 2 *due*, 3 *tělu*, 4 *ěmpat*, 5 *lime*, 6 *ěnam*, 7 *pitu*, 8 *walu*, 9 *sanga*, 10 *sapulu'*.

11. *sapulu' dambua'*, 12 *sapulu due*, 13 *sapulu tělu*, 14 *sapulu' ěmpat*, 15 *sapulu lime*, enz. 19 *sapulu 'sanga*.

20 *duempulu'*, 21 *duempulu' dambua'*, 30 *tělumpulu'* 40 *ěmpampulu'*, 50 *limempulu'*, 60 *ěnampulu'*, enz.

100 *daatus*, 10' *daatus beke dambua'*, 700 *pituatus*, enz.

1000 *daribus*, 1002 *daribus beke due*, 10.000, *sapulu' ribus*. *dasabu* en *dalaksa* zijn benamingen voor „onbepaald veel”.

„Een half” is *děpo'*, bijv. *děpo' ngělau* „een halve dag”, *děpo' geanteang* „een halve gantang”. „De eerste” *momolane*, „de tweede” *kaminduene*, „de tiende” *kaminsapulune*, „de honderdste” *kamindaatusne*.

„Eénmaal” *měnte de*, bijv. *aku nania lagi měnte de* „ik zal nog eens gaan”.

„Tweemaal” *mindue*, „driemaal” *mintělu*, „tienmaal” *minsapulu*; „viermaal vijf wordt twintig”, *miněmpat lima djadi duempulu*; „zevenmaal twee” *mimpitu due*, „achtmaal zes” *mimbalu ěnam*.

Verdeelings-getallen worden aldus omschreven: *dangan dambua* „ieder één”, *dangan due* „elk twee”, *dangan ěnam* „elk zes.”

„Twee aan twee”, *due-due*; *nimalan tělu tělu* „drie aan drie lopen”.

Dapo „één stuk”, *diapo tělu* „in drie stukken verdeeld”; „één vadem” *danděpe*, „één span” *dake*, „twee span” *due ke Tungku itu due ke lambune* „deze vuurhaard twee span is zijne breedte”.

De Telwoorden in T.

1 *ěsě*, 2 *duě*, 3 *tělu*, 4 *ěmpě*, 5 *lima*, 6 *ěnang*, 8 *uělu*, 9 *sanga*, 10 *sapulu*, 11 *sapulu dakau*, 12 *s. duě*, enz. 20 *duampulu*, 21 *duampulu dakau*, 30 *tělumpulu*, 80 *uělumpulu*, 90 *sangampulu*, 100 *daatos*, 1000 *dasabu*, 10.000 *sapulu sabu*.

Het verschil tusschen de vormen in M. en T. levert niets onregelmatigs op. Alleen vestig ik de aandacht op *ribus* „duizend” in M, en in T. *sabu*, evenals in 't Bar. Par. *sowu*, Nap. *sobu*, Wotoe'sch *sabu*, Boeg *sěbu* Mak *sa'bu*; *riwu* is in 't Bar. Wot Nap Par. „tienduizend”, in 't Jav. Mal. Bat. Sang enz. „duizend.”

In beide dialecten vindt men, evenals in 't Javaansch, voor „negen” *sanga*, den Kromo-vorm van *sia*.

Het als voorvoegsel gebruikte *sa*, heeft in M. en T. naast dezen vorm (*sampulu*) ook den vorm *da*, bijv. *dambua*, *dapo*, (uit *da* en *apo*), *dakau*, *daa'oos*. De *s*, die ook hier de oorspronkelijke k'ank moet zijn, is wellicht met *t* verwisseld, die daarna gemedialiseerd is, zooals *gi* uit *ki*.

Het voorvoegsel *mi** dat de Rangtelwoorden vormt, herinnert terstond aan *pi**, dat in 't Jav, Mak., Wotoe'sch en andere talen dezelfde functie heeft.

Partikels.

Tijdaanwijzend zijn: „gisteren” *di lau*, waarin *lau* de korte vorm is van *ēlau* „daglicht, zon, dag”, *ēlau itu* „vandaag”, *dabui di lau* „eergisteren”, *lagisangan* „morgen” (demain), *salalagisangan* „’s ochtends”, *tada dangēlan* „alle dagen”, *saluong* „overmorgen”, *saluong dambua* „na overmorgen”, *sanbantar* (Mol. Mal.) *itu* „thans, op ’t oogenblik”.

Bevestigen en ontkennen doet men met *ao* „ja”, *měsa* (T. *musa*) „neen”, *ngai* „niet, geenszins”, bijv. *aku basumpa pēnteku ma Papu*, *amon aku tai sala, ngai tēgal aku matai* „ik zweer, biddende tot Papoe, wanneer ik ongelijk heb, niet lang (hierna) moge ik sterven.”

Eenige voorzetsels zijn: *ma* „te”, de locatief-aanduiders, ook ons „dan” bij comparatieven, *basar ma itu* „groter dan dit”, *ka* „tot, naar, aan” *tede ka si ama* „geef het aan vader”, *kite ka Poigar* „wij gaan naar P.”; *sameran kau ka lau?* „wanneer gaat gij naar zee?” Met *ma* zijn samengesteld: *mandiata’ dedego* „boven op de rustbank”; *mandia’* „onder”, bijv. *mandia’ ruma’* „onder het huis”; *ma munda’* „vóór”, syn met *di muka*; *ma bukut* „achter, di *bēlakang*”. *Mandia’* bevat den stam *dia’* „aarde, grond”, zoo ook *kadia’* „naar beneden”, *aku kadia’* „ik ga naar beneden”, *makadia’ dakanea’* „het kind naar beneden brengen.” Evenals in *mandia’* en *mandiata’* is in *mangkidal* „links” en *mangkanaan* „rechts” een nasaal tusschengevoegd.

Eenige conjuncties zijn *beke, olong, alon* „en, met”, bijv. *aku olong kau* „ik en gij”, *padatain dajiang itu alon sajor* „deze visch worde gekookt met groente”; *ēmboku sara’ alon dene* „mijn grootvader is van (met) zijne vrouw gescheiden”; ook in den zin van „door” bij het passief is *olong* in gebruik: *tikus uda didakap olong meong* „de muis is al gevangen door de kat”. Tegenstellend is *lamon* „maar, echter”; vgl. Jav. Mal. *lamun* „indien.”

Voor-, in- en achtervoegsels.

De volgende *voorvoegsels* heb ik in de woordenlijsten aangetroffen:

Nasale verwant van den stambeginner, die dezen beginner verdrongen heeft.

*pa**, *pě**, *po*,
ma, *na**, *nga*,
di, *de*, *ndi*,
ka.

De eerstgenoemde vorming is de meest gewone, 't geen de groote menigte voorbeelden, naast het veel geringer getal voorbeelden der andere voorvoegsels bewijst. De vorming is in 't algemeen dezelfde als in 't Javaansch, zooals de volgende voorbeelden duidelijk maken:

Hamza en *k* worden verdrongen door *ng-*.

ěbut — *ngěbut* „schreeuwen” *inta* — *nginta* „eten,”
inum — *nginum* „drinken,” *ěpi* — *ngěpi* „droomen,” *uta* —
nguta „braken,” *ao* — *ngao* „ja zeggen.”

ke'et — *nge'et* „sagoweer tappen, tijferen,” *keked* — *ngekea* „bijten.”

p en *b* worden verdrongen door *m*.

pugai — *mugai* „maken,” *bolobieang* — *molobieang* „tooveren, waarzeggen,” *busai* — *musai* „roeien,” *bono'* — *mono'* „dooden.”

t wordt door *n*, *s* door *nj* verdrongen.

tu'un — *nu'un* „duiken,” *tanam* — *nanam* „planten,” *tagu* — *nagu* „bij doen, mengen met,” *těmbea'* — *němbea'* „schieten,”
tedz — *nede* „geven,” *tilau* — *nilau* „vragen,” *tube* — *nube* „met *tube* (*Milletia sericea*) vergiftigen,” *tampi* — *nampi* „wannen,”
tutuě — *nutuě* „stampen,” *tiup* — *niup* „blazen,” *těndja* — *něndja* „trappen op,” *tandau* — *nandau* „rouw afleggen,”
tambar — *nambar* „medicineeren.”

sěrau — *njěrau* „weenen,” *saol* — *njaol* „antwoorden,”
sumpa — *njumpa* „vervloeken,” *sepa* — *njepa* „schoppen,”
sele — *manjele* „krijgsgeschreeuw aanheffen.”

Zooals men kan zien, wordt deze vorming zoowel op transitieve als op intransitieve werkwoordsvormen toegepast. Vooral waar de beteekenis van 't grondwoord bekend is, kan men dit

nagaan, bv. *ao* „ja”, *ngao* „ja zeggen”, *ěpi* „droom”, *ngěpi* „droomen”, *busai* „roeispaan”, *musai* „roeien”, *tube* „visschen-gift”, *nube* „het vischwater vergiftigen”, *tambar* „medicijn”, *nambar* „geneeskundig behandelen.”

Men kan zonder grondige kennis der levende taal en zonder eenigen geschreven tekst de waarde van deze vorming niet bepalen, althans niet aangeven welk bijzonder gebruik de Badjo's ervan maken in onderscheiding van de verwante talen. Een aantal voorbeelden kan gegeven worden van verbale termen (praedicaatswoorden) die niterlijk geen kenmerk dragen dat hunne functie aantoon, bijv. *aku tidor* „ik slaap”, *aku baom* „gij spreekt”, *ie rudja* „hij spuwt” (maar *ie nguta* „hij braakt”), *ka'am ko'ol* „gijl. hoest” (maar *ka'am něgpi* „gijl. droomt”) *kite kutu'* „wij weigeren” *ie sara'* „hij scheidt”, *aku sarea'* „ik scheur.”

Het karakter van woorden als *saki* „ziekte, ziek”, *pědi* „pijn, pijnlijk”, is dat van subjectswwoorden die ook als praedicaatswoorden in gebruik zijn. Dit is het geval met een aantal adjectieven. Ook die bijvoegelijke naamwoorden die niet meer als subjectswwoorden dienen hebben doorgaans geen niterlijk kenmerk. Voorbeelden:

pote „wit,” *bulu' pote* „wit haar, grijze haren.”

taa' „lang” *baroang taa'* „lange schuit,” *taa' bulune* „zijn haar is lang.”

toe „oud,” ook *atoc*, *těla toe* „oud man,” *atoene* „de oudsten, de oude, de voorganger, priester.”

belou „scheel” *mete belou* „schele oogen.”

pětang, *pěteang* „blind, donker,” *uda pětang* „al donker.”

taram „scherp,” *tampilang taram* „scherp zwaard.”

langau „dronken” *aa' langau* „dronken man”

bau, „nieuw,” *bulan bau* „Nieuwe Maan.”

těla', *tělea'* „helder,” *mamau těla'* „heldere ster,” *lalam* „diep”, *basar* „groot”, *langa* „hoog,” als subjectswwoorden: „diepte, grootte, hoogte,” *dedego itu palěbi basare ma ie'* „deze rustbank is grooter dan die,” *palěbi langane ma kau* „hij is langer dan gij,” *lalame* „zijne diepte.”

lini „klein,” *lini sakali* „zeer klein.”

děděki „klein,” *těěna* „laag,” *pěpěndeā* „kort,” hebben als subjectswwoorden gebruikt, den grondvorm, bijv. *dakanēā* *itu palēbi dēkine ma itu* „dit kind is kleiner dan dit.” Intusschen is reduplicatie een zoo gewoon verschijnsel bij adjectieven, dat men daarin geen bepaalde adjectief formatie kan zien, terwijl ze bij substantieven in 't algemeen zeldzaam is, zoodat deze als subjectswwoorden optredend, den ouden vorm behouden.

Ngěri „ondiep,” vergeleken met Mal. *kering*, vertoont ook sporen van een verdwenen voorhechtsel, evenals *nipis* „dun,” dat met *tipis* afwisselt in 't Maleisch, vgl. Bar. *manipi*.

Voor „warm” heeft M. *lawan*, *panas*, *gěsang*, 't laatste in 't Jav. Kromo voor „levend.”

pa, al of niet met een volgende nasaal, die den stambeginner verdrijft, is deels hetzelfde voorvoegsel als Mal. *pě-*, deels identisch met het o. a. uit 't Mak. en Boeg. bekende causaal-prefix; in het eerste geval staat het soms als nominale vorm naast *ma*, waarover straks. Voorbeelden: *ělau palua* „de zon gaat op”, van denzelfden stam als Mal. *kaluar*; *ělau pasědap* „de zon gaat onder”, van *sědap*, Sang. *sěda*, Mong. *sojop*. Jav. *sěrěp*; *pa* kan hier niet causaal zijn, maar vormt *lua* en *sědap* tot predicaatswoorden; in *dipake'et*, naast *dike'et* „afgetapt, getijferd” staat *pa* even ledig als in Bar. *momperapi* naast *merapi* „vragen”, *mompecasi* naast *meoasi* „onderzoeken, navragen”, *membule* en *mompewule*, die als geheel gelijkwaardig dooreen worden gebruikt. Van deze vormen wordt de Imperatief steeds met een voorvoegsel gebruikt. Van *merapi*, *meoasi*, *mewule* of *membule* is de Imperatief *perapi*, *peoasi*, *pewule*, het passief *naperapi*, *napeoasi*, *napewule* en van den Imperatief als stam uitgaande, heeft men analoog aan die passieve vormen de bovengenoemde actieve gemaakt. Dr. Matthes spreekt op bl. 91 van zijne „Boegineesche Spraakkunst” over vormen waarin *pa* overbodig staat, bijv. *mupasolangi*, gelijk aan *musolangi* „gij ver-

derft", *paawuno*, gelijk aan *mpuno* „dooden" *paisəng* gelijk aan *madisəng* „weten", en op bl. 92 over vormen met het voorvoegsel *pa* (en het achtervoegsel *-ang*, *-əng*) die van tijd tot tijd de plaats van kwalificatieve werkwoorden innemen. Het is moeilijk te zeggen of in zulke vormen niet het voorvoegsel *ma*, of een equivalent daarvan, is weggevallen. In het Boegineesch (Matthes, bl. 93) staan *pe-* en *ma'pe-* in gelijke beteekenis (causaal) vóór de stammen, bijv. *pesaki* „pijn veroorzaken", *pelele* „doen rondgaan", *mapesiri* „beschaamd maken", *ma'petau* „beveesd maken", *ma'pesau* „doen ophouden". In 't afwerpen van 't nasaal-prefix, waarvan dan alleen de nasaal overblijft, daar hij beginner van den stam is geworden, volgt het Badjo'sch eveneens den weg van 't Boegineesch; het is bij dit alles zeer aannemelijk dat wij *palua'* en *pasədap* geen ongeschonden vormen over hebben. Zoo is van het ontleende woord *karədjə* „werken" de vorm met 't nasaal-prefix *ngarədjə*, bijv. *aku ngarədjə ruma' ore* „ik bouw gindsch huis", maar in het passief luidt de zin: *ruma' ore dipakarədjə*. Was er een actief *pakarədjə*, dan zou dit regelrecht van *dipakarədjə* moeten afgeleid worden.

Pakədam „oog toeknippen" vgl. Mak. *pakadangi matana* „de oogen sluiten"; Mal. *kəlam*, Mak. *kalang*, Boeg. *kələng* „donker, duister" geven de grondbeteekenis van *kəlam* weder; hierin kan dus *pa-* causaal genoemd worden, en waarschijnlijk ook in *pakəlad* „oog openen". In *patəgal* „langzaam", van *təgal*, en *paləhi* „meer" kan men *pa-* beschouwen als een bijwoord-vormer, zooals in 't Bare'e *po* in *podago* „echt, goed" (bijwoordelijk), bijv. *ntje'e bangke mpodago* „deze is echt groot", *suaike matasa mpodago* „mijne komkommers zijn goed rijp"; men vergelijke de vorming van bijwoordelijke uitdrukkingen met *paka-* in 't Oud-Jav. en Sangireesch.

Causaal is ook *pa-* in *dipalama'* „aan 't zeilen gebracht", van *lama'* „zeil", *kita lama'* „wij zeilen", *baraong dipalama'* „de schuit is aan 't zeilen gebracht"; *dipatidor* „wordt te slapen gelegd".

Moeilijk te verklaren is *pamono'* „moord” (*hono'*, *mono'* „dooden”), vooral door 't ontbreken van meer voorbeelden eener dergelijke beteekenis van *pa*.

Pakumian „blaas”, van *kumi* „pis” en *pasungian* „aarsgat”, van *sungi*, vgl. *səngit* (Tonsaw.), *sangit* (Jav.), *səngi'* (Sang. en Boeg.), *senge* Par. „scherp van lucht, een scherpen stank hebbend, naar pis ruikend”, zijn voorbeelden van *pa* als nomin. vorm naast *ma-*, zoo ook *padatai*, nomin. vorm naast *madatai* „koken”.

Van *T.* heb ik de volgende voorbeelden: *padupe* „op den buik liggen”, *patotondo* „knikken”, *palea* „slapen”, *pakinong* „glimlachen”, *patutalanga* „op den rug liggen”, geen van allen voorbeelden eener causale beteekenis van *pa*-gevend; wellicht is deze voorhanden in *panoro* „wijsvinger” van *toro*, id. met Jav. *trus*.

Van *pě-* in *M.* voorbeelden, in *T.* geene.

pělea „liggen”, id. met *T.* *palea*.

pěleakang „ligplaats”, daarvan gevormd met—*ang*, zie beneden; *pětidoran* „slaapplaats”.

pěnjėrau „huiler, huilebalk”, van *sėrau* (*njėrau*) „huilen”, een nominale vorm van **měnjėrau*, met zeer regelmatige beteekenis.

Van *po-* in *T.* alleen *ponjawa* „hart”, woordelijk: „ademhaler”.

Van *ma-* de volgende voorbeelden (alle in *M*):

malutu „rouwen”, van *luta* „rouw”, *soe malutu?* „Wie rouwt er?”

malau „roepen”, waarsch. van den stam *lau*, vgl. *tilau* „vragen”, Boeg. *clau*.

mandjele „met het net (*djele*) visschen”, met nasaleering aangehecht, evenals

manguling „sturen, 't roer houden”, waarsch. van *uling* (Sang. *uling* „roer”, Mak. Boeg. *guling*).

madatai „koken”, van den stam *datai*, Mal Boeg. *rede*, vgl. Mal. *madidih*.

makadia' „naar beneden brengen”, van *dia'* „aarde, grond”
kadia' „naar den grond, naar beneden.”

*na** in *nanusa* „zuigen” (T.) en *nasasa* „vechten”, *kite nasasa* „wij (zullen) vechten.”

nga- is in de volgende voorbeelden aan te wijzen:

ngarepe „baren”, van den stam *repe*.

ngaraēt „naaien”, stam *raēt*, Mal *djahit*, Bat. *djait*.

ngandakap „vangen, pakken”, stam *dakap*, bijv. *meong uda ngandakap tikus* „de kat heeft al een muis gevangen”, *tikus uda didakap olong meong* „de muis is al gevangen door de kat.”

Dit *nga* staat tot het nasaal-prefix zooals in het Bare'e *manga-* staat tot het nasaal-prefix (*ma**, *mo**, *me**). Men gebruikt het meestal vóór klanken die geen nasaal vóór zich dulden; zoo staat het bij *jali* „uithalen”, *lulu* „volgen”, ter onderscheiding van de vormen met *ma-*; *manga-jali* „uithalen”, *majali* „uitgehaald, er uit”; *mangalulu* „volgen”, *malulu* „zacht, volgzaam, buigzaam.” Vaak ook wordt het zonder deze reden gebruikt, bijv. *mangawai* „geven”, *mangauto'o* „zeggen”; ook in het Wotoe'sch heb ik 't aangetroffen. (Zie „Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap”, Dl. 42, bl. 134). Bij *repe* en *raēt* kan dezelfde reden gelden, bij *dakap* niet; daar is nog wel een tweede nasaleering gebruikt. Intusschen is er geen reden om aan te nemen dat in *ngandakap* een ander voorvoegsel zou aanwezig zijn dan in *ngarepe*, te meer daar ook in 't Bar. voorbeelden genoeg zijn van 't gebruik van dit voorvoegsel in navolging van vormen waar het om fonetische redenen is aangewend.

di, *de*, *ndi*.

Dit voorvoegsel is geheel gelijk aan 't Mal. *di-*, Boeg. *ri-*, Bar. *ndi-* (een bijvorm van *nda-* of *ra-*). Als voorzetsel is het waarschijnlijk nog over in *di lau* „gisteren” (woordelijk „op den dag”, dus „toen het nog dag was”) en *di atai* „boven”; ook in beteekenis verschilt het niet met *di*, *ri*. Voorbeelden:

dibono „gedood (worden)” *aa' uda dibono* „een die al gedood is, een vermoorde.”

ditepe „gerookt” (*Bar. tapa*), *dajeng ditepe* „gerookte visch”.

didakap „gevangen, gepakt”, voorbeeld, zie boven.

disambe „gestoken (worden)”, zooals de Badjo's sommige visschen doen.

dike'et „getapt, afgetapt” van *ke'et*, *Boel. kehet keet* „tijferen”.

dilēkat „geschild (worden)” *piseang dilēkat* „geschildte pisang”.

diontot „rauw gegeten (worden)”, *Bar. onta, mangonta* „rauwe spijs eten.”

ditunu „geroosterd (worden)”, *djaguon ditunu* „gerooste mais.”

dipugai „gemaakt (worden)”, *bideang dipugai* „gemaakt weefsel.”

ditēmbai „geschoten (worden)”.

Zeer gewoon is ook het achtervoegsel *-an* bij vormen met prefix *di-*; hierover zie achtervoegsels.

de en *ndi-* zijn twee bijvormen van *di*, die ik alleen in T. heb aangetroffen. Voorbeelden:

detelang „ingeslikt (worden)”, vgl. *Mal. ditelan*.

ndisompo „op 't hoofd gedragen”.

ndibaba „op de heup gedragen”.

ndigendo „op den rug gedragen”.

ndikopi „voor den buik gedragen”.

nditaga „aan de hand gedragen”.

di- is ook een bestanddeel van *diso'*, dat in de Woordenlijst wordt opgegeven als eene omschrijving van den factieven vorm, bijv. *diso' mono'* „laten dooden”, *diso' nginta*, „doen eten”, waarin *so'* wel identisch zal zijn met *Mal. suruh*, welks *r* de klank van de v. d. Tuuksehe wet is (*Tag. sugo*, *Sang. suho*), *diso' mono'* is dus in 't *Mal.* woordelijk overgebracht **di suruh mēmbunuh*.

Ka.

Bij de vorming der ranggetallen is reeds gebleken dat

ka- in deze bekende functie evenzoo in 't Badjo'sch wordt gebruikt als in de verwante talen.

Verdere voorbeelden van *ka-* zijn:

kasamemon „gezamenlijk, met zijn allen”, *kite kasamemon* „wij allen”, van *samemon* „alle”, bijv. *ruma' samemon* „alle huizen”.

kapataian „dood, sterfgeval”, van *patai*, met achtervoegsel *-an*; zoo ook in de volgende voorbeelden:

karēmisan „haat, afkeer”, van *rēmis*, bijv. *karēmisa'ngku aa' iru* „ik haat dien man”.

karata'angku aa' iru „ik ben boos op dien man”; van welken stam deze vorming is, kan ik niet bepalen.

kasean „liefde, medelijden”, *kaseangku memeku* „ik heb mijne moeder lief”; van den wortel die in 't Jav. *sih* luidt, vgl. Boeg. Bar. *asi*.

katonangku „ik weet”, van een stam die id. is met Boeg. *tongëng*, Sang. *tëngadë*, Bent. *tungar* „waar, echt”.

kawuntar „rond” in *bolo' itu kawuntar* „deze bamboe is rond”, maar *bulan buntar* „volle maan”.

Deze wijze van verbale vormen te maken heeft niet alleen plaats bij de vormingen met *ka-*, ook van enkele stammen worden dergelijke vormen afgeleid, waarvan de lijst eenige voorbeelden geeft: *tiupku ma api* „ik blaas in het vuur”, naast *aku niup api* „ik blaas het vuur aan”; *pënteku* „ik vraag, ik bid”, ook *aku mēnte*; *letëku kau* „ik sla u”, waaruit blijkt dat in de praktijk deze vormen de reetie van verba hebben.

Invoegsels.

Zij zijn *um*, *im*; *in*; *al*, *ar*.

De beide eerste invoegsels zijn twee vormen van 't zelfde infix; ik kan niet opgeven of er tijdverschil mee wordt aangeduid, zooals bijv. in 't Sangireesch, maar ik acht het zeer onwaarschijnlijk, temeer daar ze niet beide in hetzelfde dialect worden opgegeven. De voorbeelden zijn schaars.

M. *rumangi*, T. *romangi*: *lëla itu pande rumangi* „deze jongen zwemt goed”, Jav. *langi*, „zwemmen”.

M. *nimalan*, T. *numalang* „loopen”, *aku nimalan* „ik loop”. Indien deze stam *nalang* dezelfde is als het Sang. *nalang* „zich vermaken”, dan moet dit „loopen” als „wandelen, uitgaan” worden opgevat; anders is wellicht de *n* hier in de plaats van een andere *l* gekomen; dit laatste is het meest waarschijnlijke, daar „weg” in 't Badjo'sch *lalan* is.

Onzeker is de aanwezigheid van *um* in *léməngat* „muskiet” en *sumangat*, het ook uit 't Jav. en Mal. bekende woord voor „levensgeest”.

- *in-* is ook nog aanwezig in *kimoap* „namiddag”, stam *koap* „duister”, dus *kimoap* „reeds duisterend.”

- *in-* vindt men in *kinakan* „gekookte rijst, spijs”. Wat hiervan de stam is, blijkt niet geheel duidelijk, waarschijnlijk een geredupliceerd *kan*, de bekende stam der Indon. woorden voor „eten”. Een ander voorbeeld is *tinabur* „net om schildpadden te vangen”, van *tabur*, een stam welks wortel in 't algemeen „verspreiden, uitspreiden” beteekent; dit net heet dus „hetgeen uitgespreid wordt”.

al, *ar*, slechts in weinige voorbeelden:

karompeang „middellijf”; van het infix *ar* ontdaan, geeft dit woord als stam *kompeang*, de Badj. vorm van Bobongk. *kompong*, Bar. *kompō*, enz. „buik”.

karəka „borst”, Mak. van Saleijer *karaka*, en *karongkong* in *bulu' pakarongkong* „krulhaar” hebben ook wellicht-*ar* in zich; van het laatste blijft dan de herhaalde stam *kong* over, welks wortel *kəng*, *kong*, *kung* in vele Indon. talen het begrip „winden, krullen, krom” aangeeft.

palépa (M.), *pələpa* (T.), *palépa tangan* „handpalm”, wellicht van een stam *papa*, vgl. Mal. *papak* „vlak, effen”.

Achtersvoegsels.

Zeer gewoon is het achtersvoegsel *-an* of *-ang*, dat in 't algemeen de gewone plaats-aanduidende beteekenis heeft. In eenige woorden schijnt het, evenals in vele gevallen 't Sangireesche *-ang* of *-cug*, te zijn gebruikt als passief-aanduidend. De bekende beteekenis „behept met, voorzien van” is ook in 't Badjo'sch zeer gewoon.

Voorbeelden van de beteekenis „plaats van”:

pěleakan „ligplaats”, van *lea* „liggen”.

panginta'an „eetplaats”, van *inta*, *nginta* „eten”.

pakumian „pisblaas”, van *kumi* „pis”.

pasungian „aarsgat”, zie boven.

dapuran „vuurhaard”.

Van de beteekenis „voorzien van, behept met”:

kiongan „schurftig” van *kiong* „schurft”.

gogolan „kaskado hebbend”, van *gogol* „ichthyosis”.

untungan „gelukkig”, van *untung* „geluk”.

ěngkoan „gestaart”, van *ěngko* „staart”.

songotan „bezweet” van *songot* „zweet”.

lumutan „bevuild”, van *lumut* „vuil, aanslag”.

ngitan „vischlucht hebbend”, waarschijnlijk voor *sungitan* of *sěngitan*, zie boven.

lěla'an „getrouwd, een man hebbend”, van *lěla* „man”.

Van de beteekenis „voorwerp der handeling”:

inuman „drank” van *inum* „drinken”.

ělinan „zang” van *ělin* „zingen”.

tuturan „verhaal” van *tutur*, niet als stam opgegeven; het kan dus zijn dat 't woord is overgenomen.

tatakean „raadsel”, waarschijnlijk van den stam *take*.

Van de beteekenis „een bijzondere soort van 't geen het grondwoord aanduidt:”

danakan „broeder, zuster”, stam *anak*; waarschijnlijk is *da* hierin = *sa* en beteekent de uitdrukking zooveel als „medekind”.

pusarang „kruin van 't hoofd”, stam *pusar*, vgl. Jav. *pusēr* „navel, middelpunt”, in 't Badj. *ponsot* geworden.

lautan „zee, oceaan”, stam *laut* „zee.”

ajuan „schoonzoon, schoondochter” van *aju* „schoon”, vgl. Jav. *aju* en Badj. *maju* „schoon.”

Aan stammen gehecht die reeds van het passief voorvoegsel *di-* zijn voorzien, geeft het dezelfde vorming te zien als die welke in de Sangireesche Spraakkunst het Tweede of Locaal-Passief is genoemd. In die taal zijn *-ang* en *-eng*

dikwijls gewone passief-aanduiders geworden; men zegt bijv. correct *ipërbera* „gezegd worden, gesproken worden” en *ipëberáng* „aangesproken worden over, berispt worden over”, maar *pëberáng* verliest vaak zijne *i*- en dan wordt *pëberáng* syn. met *ipëbera* gebruikt, zoodat men achter *pëberáng* nog eens *-eng* voegt, en voor *ipëberáng* den vorm *pëberangeng* krijgt. Zoo vind ik in de Badjo'sche lijst *tilaunu* „door u gevraagd”, van *tilau* (*nilau*) „vragen”, *tilauan* „gevraagd”. Volledige vormen zijn dan *digaraman* „gezouten” of liever „ingezouten”, *diaranan* „genoemd naar, benoemd”, doch het achtervoegsel schijnt alle beteekenis te missen in *direpea ma Kima* „geboren te K.”, waar de slui- ter in de *m* van *ma* is opgegaan. De stam is *repe*(*nga-repe*) „baren”. Intusschen kan *tilauan* ook als substantief worden opgevat, dus *tilaunu* „uwe vraag, het door u gevraagde”, vgl. het gebruik van nominale vormen met pron. suff. in de plaats van verbale, hier boven reeds besproken (onder *ka*-), waarbij nog kan gevoegd worden *kalupanangku* „door mij vergeten”.

Over eene omschrijving van het causatief met *diso'* is reeds boven gesproken; hier worde nog vermeld die der perfectieve tijden met *uda*, dat wel identisch moet zijn met Mal. *sudah*. Bijv. *aa' uda dibono'* „een reeds gedood mensch”, *uda lëlaan ie* „zij heeft al een man”, *uda datai kinakan* „het eten is al gaar”, *lëla iru uda toe* „die man is al oud”, *uda koop* „'t is al duister”, *uda dependang* „reeds besneden”.

De Badjo's staan bekend als vlug in 't spreken van vreemde talen, wat hun bij hun zwervend leven van zelf eene noodzakelijkheid wordt. Die welke ik ontmoet heb, spraken Bare'e en Togiansch, Makassaarsch, Boegineesch en Maleisch. Zoolang men intusschen de klankwetten der taal niet in hoofdzaak kent, is het hachelijk uit te maken welke woorden zijn overgenomen. Intusschen kan met zekerheid worden gezegd dat de taal in haren woordenschat

zoowel aan 't Maleisch als aan 't Makassaarsch en Boegineesch herinnert en in spraakkunst het meest aan 't Boegineesch.

In afwachting van meerdere gegevens neme men voorloopig genoegen met dit weinige, dat intusschen genoeg is om te doen zien dat de taal der Badjo's de moeite der bestudeering ten volle loont.
